

Bizans İmparatorluğu ve İslâm Hilâfeti Arasında Paylaşılmayan Ada: Kıbrıs (28-353/648-965)*

Cyprus (28-353 AH/648-965 AD): An Island Unable to be Shared Between the Byzantine Empire and the Islamic Caliphate

Murat ÖZTÜRK¹ 



*Bu makale, tarafımdan te'lif edilen "Hz. Osmân Dönemi (23-35/644-656) Denizcilik Faaliyetleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 18 (2021), s. 195-230 ve "Emevîler (41-132/661-750) Döneminden 353 (965) Yılına Kadar İslâm Donanmasının Kıbrıs'a Düzenlediği Seferler ve Adadaki Müsterek Hâkimiyete Dâir Bâzi Tespitler", *Fethinin 450. Yılında Kıbrıs Adası*, ed. Zeki Akçam, İstanbul 2022, s. 17-46'da yayımlanan iki ayrı çalışmada konu ile alakalı bilgilerin gözden geçirilip yeni veriler eklenmesi sûretile genişletilmiş şeklidir.

¹İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: M.Ö. 0000-0002-5633-9578

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Murat ÖZTÜRK (Doç. Dr.),

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

E-posta: ozturkmk@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 19.08.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:

18.09.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:

22.09.2022

Kabul/Accepted: 23.09.2022

Atıf/Citation: Ozturk, Murat. "Bizans İmparatorluğu Ve İslâm Hilâfeti Arasında Paylaşılmayan Ada: Kıbrıs (28-353/648-965)." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 41 (2022), 267-304. <https://doi.org/10.26650/jos.1164172>

ÖZ

Hulefâ-yi Râşidîn (11-40/632-661) devrinde denizcilik faaliyetlerine çok sıcak bakılmamasına rağmen Suriye (Şâm) Vâlisi Muâviye b. Ebû Süfyân'ın (ö. 60/680) denizlerden gelebilecek tehlikelere yönelik endişeleri, 25 (645) yılında Bizans İmparatorluğu tarafından İskenderiye'ye yapılan çıkarmayla her Müslümanın hissedelediği bir gerçeğe dönüştü. İslâm ordusunun denizlerde cihad faaliyetlerini yürütebilmeleri için daha önceden bulunduğu sefer talepleri müteaddid defa reddedilmesine rağmen ortaya çıkan yeni durumu iyi bir şekilde değerlendiren Muâviye, Hz. Osmân'dan (23-35/644-656) Kıbrıs'a harekât düzenlemek için müsâade istedi. Halifenin belirlediği şartlara uyması kaydıyla sefere çıkma izni alan Muâviye, kendi kumandanlığında 28 (648-649) senesinde Kıbrıs'a 1.700 gemiden müteşekkil bir filoyla çıkarma düzenleyerek büyük bir galibiyet ve ganîmet elde etti. Bununla birlikte yapılan antlaşma şartlarına uyulmaması üzerine Kıbrıs Adası'na 33 (653-654) yılında 500 gemi ile ikinci bir sefer daha yapıldı ve bu harekâtın nihâyetinde adaya 12.000 kişiden müteşekkil askerî birlik yerleştirildi. Müslüman Arapların mezkûr yıllarda kazandığı iki zafer ile Akdeniz'de yeni bir devir başlamış ve 353 (965) senesinde Bizans İmparatorluğu'nun adayı ele geçirdiği zamana kadar Kıbrıs'ta *ortak idâre (condominium)* tesis edilmiştir. Bu çalışmada Hz. Osmân, Emevî (41-132/661-750) ve Abbâsî Hilâfeti (132-656/750-1258) dönemlerinde gerçekleşen Kıbrıs çıkarmaları için yapılan hazırlıklar, düzenlenen seferler neticesinde vuku bulan hâdiseler, 353'e (965) kadar Bizans ile müşterek bir sûrette yürütülen adadaki ikili idâre yanında iki tarafın Kıbrıs Adası'na yönelik hâkimiyet mücâdelesi İslâm ve Hıristiyan kaynaklarının verdiği bilgiler ışığında kronolojik bir şekilde ele alınarak değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Kıbrıs Adası, Çıkarmalar, Hz. Osmân, Emevîler, Abbâsîler, Bizans İmparatorluğu, Müşterek İdâre

ABSTRACT

Despite the fact that maritime activities were not very warmly considered during the reign of the Rashidûn Caliphate (11-40/632-661), the concerns the al-Shâm [Syrian] governor Mu'âwiya b. Abi Sufyân (d. 60/680) had about the dangers that could come from the seas became a reality that every Muslim could feel with the landing of the Byzantine Empire in Alexandria in 25 AH (645). Mu'âwiya made

a good assessment of the new situation and asked Caliph ‘Uthmān b. ‘Affān (23-35/644-656) for permission to organize an operation to Cyprus, despite his previous requests for an expedition to carry out dīhādī [jihad] activities in the seas having been repeatedly rejected. Mu‘āwiya did receive permission to go on an expedition, provided that he complied with the conditions set by the caliph, and organized a landing in Cyprus with a fleet of 1,700 ships under his command in 28 AH (648-649 AD), achieving a great victory and large amounts of plunder. However, once the terms of the treaty were abandoned, a second expedition was made to the island of Cyprus with 500 ships in 33 AH (653-654 AD). At the end of this operation, a military unit consisting of 12,000 people was placed on the island. With the two victories of the Muslim Arabs during this time, a new era began in the Mediterranean and *condominium* [joint administration] was established in Cyprus until the Byzantine Empire seized the island in 353 AH (965 AD). The present study chronologically examines and evaluates in the light of the information from Islamic and Christian sources the preparations for the Cyprus landings under Caliph ‘Uthmān’s reign and during the Umayyad (41-132/661-750) and ‘Abbāsīd (132-656/750-1258) Caliphates, the outcomes of these military campaigns, and the dual administration of the island with the Byzantine Empire until 353 AH (965), as well as both sides’ struggle for dominion over Cyprus.

Keywords: Cyprus, landings, Caliph ‘Uthmān, Umayyads, ‘Abbāsīds, Byzantine Empire, Condominium

EXTENDED ABSTRACT

Due to its strategic importance in the Eastern Mediterranean, Cyprus has always been an island that attracts attention. The struggles that started with the birth of Islam on the island, which apart from certain periods has never been able to have an independent administration, increased the importance of Cyprus. Due to its geographical location and military and commercial importance, the island in fact has been one area where the struggles between Muslims and Christians have been intense for centuries. In the time of Caliph ‘Umar b. al-Khaṭṭāb (13-23/634-644), the rapid capture of Bilād al-Shām [Syria] and Egypt by Muslim armies paved the way for the birth of a new sea age in the Mediterranean. However, Caliph ‘Umar, being aware of Arabs’ inexperience with naval warfare compared to the Byzantines and Iranians, rejected Mu‘āwiya b. Abī Sufyān’s request to sail following consultations, instead asking him to strengthen the coastal ports, repair their fortifications and walls, and establish permanent garrisons.

However, certain events came to pass that caused the Islamic maritime activities to reach a new stage during the reign of Caliph ‘Uthmān b. ‘Affān (23-35/644-656), due to the Byzantines capture of Alexandria, which had been under Muslim rule, with a fleet of 300 ships under the command of Manuel and the help of the city’s people during the reign of Emperor Constans II (641-668 AD). Although the Muslims ended up defeating the Byzantines in the Nikiu region and reconquering the city with the efforts of ‘Amr b. al-‘Ās, this situation made them realize that their easily accessible city was impossible to protect without a navy. Mu‘āwiya, the governor of Damascus found the opportunity he was looking for with the Byzantine landing in Alexandria and again asked Caliph ‘Uthmān for permission to run an expedition to Cyprus. The caliph gave permission for the expedition upon acceptance of the conditions he’d put forth.

After completing the necessary preparations, Mu‘āwiya appointed ‘Abd al-Allāh b. Qays as the commander for this expedition, and the Islamic navy moved from Acre to the island of Cyprus at the end of winter in 28 AH (possibly 29 AH; 648-649 AD). The governor (Arkhon) of Cyprus understood he could not repel Muslim forces of such great numbers and power and sued for peace once his people found this appropriate. When the people of Cyprus failed to comply with the treaty in 33 A.H., Mu‘āwiya organized another expedition to Cyprus with 500 ships and recaptured the island in 653-654 AD [35 or 37 AH].

While the navy had been strengthened and some military attempts been made in the Mediterranean during the reign of Mu‘āwiya, who would become the head of state after Caliph ‘Alī b. Abī Tālib (35-40/656-661), military expeditions would then come to a standstill during the reign of his son, Yazīd I b. Mu‘āwiya I (60-64/680-683) and Muslims left Cyprus. During the reign of ‘Abd al-Malik b. Marwān I (65-86/685-705), who came to the throne during a period of turmoil in the state, the Umayyads entered the recovery phase and an agreement was made between the Byzantine Emperor Justinian II (685-695 and 705-711) and the Umayyad Caliph ‘Abd al-Malik b. Marwān I. According to this treaty, the island of Cyprus was to remain joint property shared between the Umayyads and the Byzantines.

During the ‘Abbāsīd period when Muslims began to search for political renewal, the capital moved from Damascus to Baghdād. At the same time, the center of power also moved from Egypt and Syria, which were on the Mediterranean coast, to the inner parts of Western Asia with Baghdād at the center as a political sphere of influence during the Umayyad rule. Relocating the capital to Baghdād not only distanced the state from the Mediterranean, but also caused the caliphate army to form more effectively as ground forces. However, during the ‘Abbāsīd period, naval activities were carried out in the Mediterranean within the scope of the struggle against Byzantium, and in this sense, Cyprus changed hands between Muslims and Byzantines at various times.

This study will chronologically evaluate in light of the information presented by Islamic and Christian sources the preparations for the Cyprus expeditions that started during the reign of Caliph ‘Uthmān, the events that took place as a result of these first campaigns, the bilateral administration on the island that had been carried out jointly with Byzantium until 353 AH (965 AD), and the two sides’ struggle for dominance over the island of Cyprus.

Giriş

Sicilya ve Sardinya'dan sonra Akdeniz'deki en büyük üçüncü ada olan Kıbrıs, Doğu Akdeniz'deki stratejik ehemmiyetinden dolayı her zaman nazar-ı dikkati çeken bir cezire olmuştur. Öncelikle Anadolu olmak üzere Suriye ve Mısır'da hüküm süren devletler hem ülkelerini düşman istilâsına karşı muhâfaza etmek hem de Doğu Akdeniz'deki hâkimiyetin kilit ve geçiş noktası olan bu adaya hâkim olabilmek için mücâdele etmişlerdir. Kıbrıs, bazı dönemler hâric hiçbir zaman bağımsız yönetime sâhip bir ada olmamış ve İslâmiyet'in doğuşuyla berâber başlanan mücâdeleler adanın önemini artırmıştır. Nitekim Kıbrıs coğrafi mevki' itibâriyle, askerî ve ticârî bakımdan ehemmiyeti sebebiyle yüzyıllarca Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki savaşların yoğunlaştığı sahalardan biri hâline gelmiştir.

Adını en mühim yer altı zenginliklerinden olan bakırdan (Latince *cyprum* / *cuprum*) alan Kıbrıs, Doğu Akdeniz'in kuzeydoğu köşesinde bulunan bir ada olup, Türkiye kıyılarından takriben 70 km. açıktaki yer almaktadır ve 9.251 km² yüz ölçümüne sâhiptir. Kuzey sâhillerinden Toros Dağlarının kolaylıkla görülebileceği kadar Anadolu Yarımadası'na yakın bulunan Kıbrıs Adası, jeolojik yapı açısından da buraya bağlıdır. Antalya ve Mersin körfezleri arasında yer alan Taşeli çıkıntısının hemen güneyinde, onun âdetâ denizin ortasından çıkmış bir parçası gibidir ve şehâdet parmağı İskenderun Körfezi'ni gösteren bir eli andırmaktadır.¹

Hz. Muhammed döneminde İslâmiyet, Arabistan sınırlarının ötesine geçmemiş, ancak Hz. Ebû Bekir devrinde (11-13/632-634) Irak ve Bilâdü'ş-Şâm'a doğru kayda değer bir ilerleme sağlanmıştı. Bizans İmparatoru VII. Konstantinos (913-959) tarafından Hz. Ebû Bekir zamanında Kıbrıs Adası'na bir sefer düzenlendiğinden bahsedilse de² İslâm kaynaklarında bu ifâdeyi teyit eden mâlûmat bulunmamaktadır.

Hz. Ömer (13-23/634-644) zamanında İslâmiyet bir yandan İran ve Basra Körfezi'ne, öte yandan Bilâdü'ş-Şâm ile Mısır'a kadar genişlemiştir. Bilâdü'ş-Şâm ve Mısır'ın Müslüman orduları tarafından ivedilikle ele geçirilmesi ise Akdeniz'de yeni bir deniz çağının doğmasına vesile olmuştur.³ Hz. Ömer döneminde Bizans'a karşı yürütülecek mücâdelenin, donanmanın desteği olmadan sürdürülemeyeceğini fark eden ilk devlet adamı Muâviye b. Ebû Süfyân idi. Onun denize açılma isteğini istişârelerden sonra reddeden Hz. Ömer, Muâviye'den kıyı limanlarını tahkim ettirmesini, istihkâmlarını ve surlarını tâmir ettirmesini, kalıcı garnizonlar teşkil etmesini istedi.⁴ Hz. Ömer'in bahrî faaliyetlere temkinli yaklaşmasının sebebi ise Bizanslılar

1 A. H. de Groot, "Kubrus", *EP*, c. V, (Leiden: Brill, 1986), 301; Cevat Reşti Gürsoy, "Kıbrıs", *DİA*, c. XXV, (Ankara: TDV, 2002), 370.

2 Constantinos Porphyrogenetos, *De Thematibus*, ed. A. Pertusi, (Citta del Vaticano: 1952), 81. Krş. George Hill, *A History of Cyprus*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), I:284, dipnot 3.

3 A. R. Lewis, "Byzantine and Moslem Shipping in the Mediterranean, 500-1250", *The American Neptune* 47 (1987), 158.

4 'Aly Mohamed Fahmy, *Muslim Sea-Power in the Eastern Mediterranean from the Seventh to the Tenth Century A.D. (Studies in Naval Organisation)*, (London: 1950), 51; Abdülaziz Sâlim, *Târîhu'l-Bahriyyeti'l-İslâmiyye fi Mısır ve ş-Şâm*, (Beyrut: 1981), 15-16; Archibald R. Lewis ve Timothy J. Runyan, *European Naval and Maritime History, 300-1500*, (Bloomington: 1990), 41; İbrahim A. el-Adevî, "Neş'etü esâfilî'd-düveli'l-'Arabiyye fi şarki'l-Bahri'l-Mütavassıt", *el-Mecelle* 19 (1958), 37-38; Vassilios Christides, "Arab-Byzantine Struggle in the

ile İrânlılara oranla Arapların deniz muhârebelerindeki tecrübesizliğini idrak etmesidir.⁵

Bununla birlikte, yaşanan bâzı hâdiseler İslâm denizciliğinin Hz. Osmân döneminde yeni bir safhaya geçmesine zemin hazırlamıştır. Müslümanların bilhassa da Muâviye b. Ebû Süfyân'ın donanma kurmak istemesindeki sebepler şunlardır: Hz. Peygamber'in hadisi dolayısıyla Müslümanların İstanbul'u fethetme arzuları, ham madde ve iş gücünün bulunması yanında Mısır ile Bilâdü's-Şâm'ın iş birliği hâlinde Bizans'a karşı sâhip oldukları muhârebe deneyimleri.⁶

Kıbrıs Adası'na düzenlenen deniz seferlerinden bahsetmeden evvel Müslümanların ele geçirdikleri bölgelerde gerçekleştirmiş oldukları iskân politikasına temas etmek yerinde olacaktır. Belâzürî (ö. 279/892-893), Hz. Ömer ile Hz. Osmân dönemlerinde Bilâdü's-Şâm'daki kıyı şehirlerinin durumu ve bu coğrafyada gerçekleştirilen faâliyetler hakkında teferruatlı mâlûmat vermektedir. Müellifin meşhur eseri *Fütûhu'l-Büldân*'ın muhtelif sayfalarındaki kayıtlara göre; “Hz. Ömer devrinde Askalân sulh yoluyla Muâviye tarafından tekrar fethedildi. Ürdün sâhilleri Bizans'tan devamlı yardım aldığı için Yezîd b. Ebû Süfyân ile Amr b. el-Âsî tarafından ele geçirildi. Muâviye de bu fetihlerde güçlülere katlanmış ve yararlılıklar göstermiştir. Sûr şehrinde Rum cemâati vardı ve daha sonra Sûr kenti ve sâhillerine adamlar yerleştirildi. Müslümanlar Tarsûs'u fethettiklerinde Muâviye burayı inşâ ettirdi ve şehir hâline getirdi. Bu kentte iktâ yoluyla insanlara topraklar verdi. O, Merakiyye ve Bülünyas'ta da aynı şeyleri icrâ etti. Lazkiye ve Cebele ele geçirilince Muâviye bu bölgeleri de tahkim ettirdi. Bu şehirlere de asker yerleştirdi ve sâhiller için verdiği emrin aynısını bu bölgeler için de tatbik etti. Muâviye'nin kardeşi Yezîd, Dimaşk'ın fethinden sonra Sayda, Irka, Cübeyl ve Beyrut üzerine yürüdü; bu bölgeler sâhildedir. Öncü kuvvetinin başında kardeşi Muâviye vardı. Buraları kolayca fethetti ve halkından birçok kimseyi bu kentlerden sürdü. Irka'nın fethini Yezîd'in başkumandanlığı altında bizzat Muâviye gerçekleştirdi. Ancak Ömer b. el-Hattab'ın halifeliliğinin son, Osmân b. Affân'ın halifeliliğinin ilk günlerinde Bizanslılar bu sâhilleri ele geçirdiler. Muâviye onların üzerine yürüdü ve bu sâhilleri yeniden fethetti. Bu bölgelere asker yerleştiren Muâviye ayrıca onlara iktâ yoluyla topraklar verdi. Osmân halife olunca Muâviye'yi Şâm Vâliliğine tâyin etti. O, Süfyân b. Mücîb el-Ezdî'yi Trablus'a gönderdi. Üç şehrin birleşmesinden meydana gelen Trablus'a birkaç mil uzaklıktaki bir ovada “Süfyân”

Sea: Naval Tactics (7th-11th Centuries A. D.): Theory and Practice”, *Aspects of Arab Seafaring: An Attempt to Fill in the Gaps of Maritime History* içinde, ed. Yacoub Yousef al-Hijji ve Vassilios Christides, (Atina: 2002), 87; Xavier de Planhol, “Islam and the Sea, The Causes of a Failure”, *Interpreting Islam* içinde, ed. Hastings Donnan, (London: 2002), 143.

- 5 Fahmy, *Muslim Sea-Power*, 105. Hz. Ömer döneminde de bâzı denizcilik faâliyetlerinin vuku bulunduğunu da ifâde etmek gerekir. Mezkûr halifenin deniz ve denizcilğe yaklaşımı hakkında ayrıca bkz. Murat Öztürk, “İhtiyat mı? Korku mu?” Hz. Ömer'in (13-23/634-644) Deniz ve Denizcilğe Bakışı”, *Tarih Dergisi* 72 (2020), 21-43.
- 6 Sâlim, *Târihu'l*, 21-28. Muhammed Ali Rûsan (“Neş'etü tatavvuri'l-ustûli'l-İslâmî fi zamâni Halife Osmân b. Affân”, *Mecelletü Mişkât li'l-'Ulûmi'l-İçtimaiyye ve'l-İnsaniyye* 2/1 (2015), 62-63) isimli çalışmasında Hz. Osmân devrinde donanma tesis edilme gerekçeleri hakkında şunları zikretmektedir: a) Hz. Muhammed'in hadisinden dolayı halkın denizcilik hususundaki aşırı arzusu. b) Müslümanların, Bizans'ın kudretinin denizcilğe dayandığını fark etmeleri. c) Mısır ve Bilâdü's-Şâm'da tâkip edilen müdâfaa siyâsetinin yeterli olmaması. d) Hz. Osmân devrinde Müslümanların Mısır ve Bilâdü's-Şâm'da güçlü duruma gelmeleri.
- 7 Ambler Thompson, *Guide for the Use of the International System of Units (SI)*, (Gaithersburg: 2008), 52.

denilen bir kale yaptıran Süfyân b. Mücîb böylece denizden ve başka yerlerden kent halkına gelecek yardım yollarını kesti ve onları [Hıristiyanları] muhâsara etti. Yapılan güçlü kuşatma sonrasinda buradaki Hıristiyanlar Bizans'ın göndermiş olduğu gemilerle şehirden kaçmışlar ve Trablus'un ele geçirildiği Şâm Vâlisi Muâviye'ye haber verildiğinde o da Yahudileri kente yerleştirmişti. Muâviye her yıl çok sayıda askeri Trablus'a gönderiyor ve oraya vâli tâyin ediyordu. Diğer yandan denizden gelebilecek tehlikeler ortadan kalktığında askerler geri dönüyor, vâli az sayıda askerle Trablus'ta kalıyordu. Osmân ayrıca Muâviye'ye bir mektup yazıp sâhilleri tahkim etmesini ve oralara asker yerleştirmesini ve yerleşenlere de iktâ yoluyla toprak vermesini emretti. O da halifenin bu emrini yerine getirdi. Muâviye b. Ebû Süfyân, Bizanslılara âit olan Cebele'yi inşâ etti. Müslümanlar Hums'ı fethettikleri zaman onlar burasını terk etmişlerdi. Muâviye buraya asker yerleştirdi. Aynı şekilde bütün Şâm sâhilleri böylece iskân edilmişti. Askalân'da çeşitli yerlerde Hz. Ömer ve Hz. Osmân'ın emriyle iktâ yoluyla verilmiş topraklar vardır. Ayrıca Antakya'nın her iki halife nezdinde büyük bir ehemmiyeti vardı. Orası fethedilince Hz. Ömer, Ebû Ubeyde'ye mektup yazıp Antakya'ya iyi niyetli ve tedbirli Müslümanlardan bâzı kimseler, yerleştirmesini; onları savaşa hazır hâlde bulundurmasını; aylıklarını kısmamasını emretti. Muâviye vâli olunca aynı emirleri ona da yazdı. Daha sonra Osmân da Muâviye'ye mektup yazıp orada devamlı asker bulundurmasını ve kendilerine iktâ yoluyla topraklar vermesini emretti.”⁸ Müellifin nakilleri aslında Muâviye'nin haklılığını ve onun hangi vesilelerle hareket ettiğini ortaya koyar niteliktedir. Müslümanlar 15 (636) yılında vuku bulan Yermük Savaşı'ndan sonra Bilâdü's-Şâm'ın iç ve sâhil kesimlerindeki kentleri ele geçirmişlerdir; ancak bölge halkının hâlâ Hıristiyan olması sebebiyle özellikle kıyı şehirlerinde emniyetin olmadığı görülmektedir ki devrin en büyük donanma gücüne sâhip Bizans İmparatorluğu'nun deniz yoluyla dindaşlarına yardım etmesi de çok tabiidir.

Hz. Osmân hilâfetinin başlangıç döneminde Muâviye'nin deniz seferleriyle ilgili ısrarlı taleplerini bâzı endişelerden dolayı selefi gibi yanıtlamıştı. Lâkin 25 (645) yılında Bizans'ın İskenderiye üzerine yaptığı çıkarma, deniz politikasında önemli bir değişikliğe gidilmesine yol açtı. Zîra İmparator II. Konstans (641-668) döneminde şehir halkının da yardımıyla Manuel'in kumandanlığındaki 300 gemiden oluşan bir Bizans donanması Müslümanların hâkimiyetindeki İskenderiye'yi ele geçirmişti. Bizanslıların bu teşebbüsü hilâfet merkezini harekete geçirmiş ve Amr b. Âs'ın üstün çabalarıyla Müslümanlar Nikiu bölgesinde Bizanslıları hezime uğratarak

8 Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân-Ülkelerin Fetihleri*, Türkçe trc. Mustafa Fayda, (İstanbul: 2013), 138, 149-150, 156, 166, 168, 172. Krş.: İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi İbnü'l-Esîr el-Kâmil fi'l-târih Tercümesi*, Türkçe trc. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: 1986), II:394-395, 452. Benzer fakat daha kısa bilgiler için bkz.: Fahmy, *Muslim Sea-Power*, 52. Vassilios Christides tarafından kaleme alınmış olan makale de Bilâdü's-Şâm'daki genel panoramayı sunmaktadır, bkz.: “The Coastal Towns of Bilâd al-Shâm at the Time of the Râshidûn (632-661). Defence and Trade”, *Epeteris tou Kentrou Epistemonikon Ereunon 13-16 (1984-1987)*, Atina: 1988, 49-62.

şehrin yeniden fethini gerçekleştirmişlerdir.⁹ A. I. Dikigoropoulos,¹⁰ İskenderiye'ye düzenlenen Bizans saldırısı esnâsında Kıbrıs'tan üs olarak istifade edilmesinin 648-649 yılında adaya düzenlenen Müslüman Arap hücumuna sebebiyet verdiğini ileri sürmektedir.

Hız. Osmân'ın hilâfetinin başlangıç dönemine tekabül eden Bizans'ın İskenderiye'yi yeniden ele geçirme girişimi başarısız olmakla birlikte Bizanslıları uzaklaştırmakta gösterdikleri muvaffakiyete rağmen Müslümanlar, kolay bir şekilde girilebilen kentlerini düşman gemilerine karşı donanma olmadan muhâfaza etmenin imkânsızlığını kavramışlardı.

1) Hız. Osmân Döneminde Kıbrıs Adası'na Düzenlenen Birinci Sefer (28/648-649)

Bizans'ın İskenderiye çıkarmasıyla, Muâviye'nin devamlı sûrette nazar-ı dikkatini celb eden mühim tehdit her Müslümanın hissedebildiği bir gerçeğe dönüşünce Şâm Vâlisi aradığı fırsatı bularak Hız. Osmân'dan Kıbrıs üzerine yapılacak bir sefer için tekrar müsâade istedi. 27 (647-648) senesinde Kıbrıs'a düzenlenecek bir sefer hususunda iknâ olan halifenin bu askerî harekât için bâzı şartları vardı. Halife, Muâviye'ye “Eğer gemiye hanımınla binersen git, izinlisin; yoksa gitme! Bu sefer için Müslümanlardan asker seçme, sefer için aralarında kur'a da çekme, onları serbest bırak. Böyle bir gazâyâ çıkmak isteyen varsa kendi arzusuyla

- 9 Ebü'l-Kâsım ibn Abdülhakem, *Fütühu Mısır ve'l-Mağrib*, nşr. Abdülmü'nim Âmir, (Kahire: t. y.), 235; Belâzürî, *Fütühu'l-Büldân*, 253; Ya'kübi, *Târihu'l-Ya'kübi*, nşr. Muhammed Sâdik Bahrülulum, (Necef: 1964), II:154; Taberî, *Târihu'l-Ünem ve'l-Mülük*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, (Kahire: t. y.), IV:250; Ebü Ömer el-Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*, nşr. R. Guest, (Kahire: t.y.), 11; İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi İbnü'l-Esir el-Kâmil fi'l-târih Tercümesi*, Türkçe trc. Ahmet Ağırakça, (İstanbul: 1986), III:86; Makrizî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fi) zikri'l-hutat ve'l-âsâr*, nşr. Muhammed Zeynehüm ve Mediha eş-Şarkâvî, (Kahire: 1998), I:474; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi müllüki Mısır ve'l-Kahire*, nşr. Heyet, (Kahire t. y.), I:78. Ebü'l-Kâsım İbn Abdülhakem (*Fütühu*, 235) Amr b. Âs'ın hem karada hem denizde Bizanslılarla muhârebe ettiğini zikretmektedir. Hıristiyan tarihçilerden Theophanes Confessor (*The Chronicle of Theophanes, An English Translation of Anni Mundi 6095-6305 (A. D. 602-813)*), İngilizce trc. Harry Turtledove, (Philadelphia: 1982), 38) ise Müslümanların iki İskenderiye muhâsasını düzenlenen bir sefer gibi aktarmakta ve Müslüman Araçların kuşatmasını 6126 hilkat yılı (1 Eylül 634-31 Ağustos 635 tarihleri arasında) hâdiseleri içinde anlatmaktadır. Agapius, Süryânî Mihail ve Süryânî Ebü'l-Ferec'in kayıtları da Müslüman müelliflerin rivâyetleriyle örtüşmemektedir. Bkz.: Agapius, *Kitab al-Unvan-Histoire Universelle*, Fransızca trc. Alexandre Vasiliev, II. kısım, *Patrologia Orientalis*, (Paris: 1912), VIII:472-473; Süryânî Mihail, *Chronique de Michel le Syrien-Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)*, Fransızca trc. J. B. Chabot, (Paris: 1901), II:425; Ebü'l-Ferec, *Abü'l Farac Tarihi*, Türkçe trc. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: 1945), I:178. İskenderiye'nin ikinci defa fethi hakkında ayrıca şu araştırma eserlerine bkz.: Archibald Rose Lewis, *Naval Power and Trade in the Mediterranean A. D. 500-1100*, (Princeton-New Jersey: 1951), 55; Sâlim, *Târihu'l*, 17-18; George F. Hourani, *Arab Seafaring*, (Princeton: 1995), 56; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe trc. Fikret İşıltan, (Ankara: 1999), 107-108. John H. Pryor ve Elizabeth M. Jeffreys (*The Age of APOMQN, The Byzantine Navy ca 500-1204*, (Leiden: Brill, 2006), 24) İskenderiye'nin ikinci defa ele geçirilişinden sonra Müslümanların 645 yılında kıyılarına gözetleme ve haberleşme birimleri kurduklarını ifâde ederler. Kaynakların kaydettiği bilgiler muhtelif olmakla birlikte Amr b. Âs'ın İskenderiye'yi fethi hususunda tafsilâtlı bilgi için bkz.: Michel M. Mazzaoui, “The Conquest of Alexandria according to the Early Arab Historians: A Critical Appraisal”, *Graeco-Arabica V* (1993), 167-175; Rashad Khoury Odettallah, “The Two Arab Conquests of Alexandria (22/642 and 25/645)”, *Treasures of Arab-Byzantion Navigation* içinde, (Atina: 2004), 108-114.
- 10 A. I. Dikigoropoulos, “Cyprus 'betwixt Greeks and Saracens' A.D. 647-965”, (Doktora tezi, Oxford University, 1961), 7, dipnot 2; 11, dipnot 2.

ve gönüllü olarak çıksın. Sen de gerekli teçhizat yardımında bulun.” dedi.¹¹ Hz. Osmân’ın Muâviye’ye bu sefer için koyduğu şartlar görünüşte Allah’ın kelâmını temel almaktaydı: “Sizi karada ve denizde gezdiren O’dur.” (Yunus 10/22). Allah tarafından getirilen yasakların sebebi, insanların hayatlarını tehlikeye sokabilecek davranışlarıdır ve bunun kanıtı Allah’ın âyetlerinde görülmektedir: “Kendi ellerinizle yıkımınıza sebep olmayın.” (Bakara 2/195).¹²

Kıbrıs seferiyle ilgili olarak İslâm kaynaklarının konuya dâir verdiği bilgilerin yanı sıra Hıristiyan müelliflerin nakilleri de oldukça kıymetlidir. Öncelikle Müslüman yazarların aktardıkları mâlûmat ışığında yapılan bu sefer ele alınacak ve ardından mezkûr çıkarma harekâtıyla ilgili olarak Hıristiyan kaynaklarında yer alan bilgiler değerlendirilecektir.

Hz. Ömer döneminden itibaren sâhil şehirlerini korumak için gönderilen askerlere ve Hz. Osmân zamanında bu kentlerde yaşayanlara tanınan ayrıcalıklara yukarıda temas edilmişti. Gerçekleştirilen bu faaliyetler ile sâhil bölgesinde nüfus artışı sağlanmış görünmektedir. Tabî ki Muâviye aldığı müsâade ile daha büyük bir teşebbüs içine girecektir ki Belâzürî ve Taberî (ö. 310/923) düzenlenecek olan sefere iştirak eden sahâbilerin isimlerini zikretmektedirler.¹³ Nitekim bu durum, Muâviye’nin ne kadar hummalı bir hazırlık içine girdiğinin göstergesidir.

Öte yandan İbn Haldûn¹⁴ (ö. 808/1406) İslâm donanmasının zuhur ettiği dönemlerde istihdam edilen mürettebat hakkında net bilgiler sunmaktadır: “Bu zamanda Arapların saltanat ve yönetim otoriteleri sağlam şekilde yerleşti ve güçlü hâle geldi. Arap olmayan uluslar Arapların yardımcısı ve onların kontrolü altındaki uluslar hâline geldiler. Her bir zanâat erbabı onlara en iyi hizmeti sunmaya çalıştı. Denizcilik ihtiyaçları için denize âşinâ ulusları istihdam etmeye başladılar. Deniz ve deniz seferleri ile ilgili kendi deneyimleri de gelişmeye başladı ve sonunda bu konuda uzman oldular.” İbn Haldûn’un bu ifadesi Müslümanların ilk deniz seferlerinde yardım aldıklarını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu durum

11 Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 178; Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, IV, 260-261; İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, nşr. 'Ali Şîrî, (Beyrut: 1411), II:348; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, III:102; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Türkçe trc. Mehmet Keskin, (İstanbul: 1994), VII:251. Krş.: Fahmy, *Muslim Sea-Power*, 105-106; el-Adevî, “Neş'etü”, 38-39. Belâzürî (*Fütûhu'l-Büldân*, 178) eserinin iki ayrı yerinde Hz. Osmân’ın Muâviye’ye deniz seferi için izin verdiğinden bahsetmektedir. Eserinin 151. sayfasında müellif şu bilgileri nakleder: “Bununla birlikte Muâviye, Osmân’dan deniz savaşı için izin istemeye devam etti. Sonunda Osmân kendisine bu izni verdi. Ayrıca ona deniz savaşına çıktığı veya ordu gönderdiği zaman sâhillere yerleştirilen askerlerden ayrı olarak oraya yeni askerler yerleştirmesini, oralara yerleştirdiği askerlere iktâ yoluyla topraklar ile sâhiplerinin terk ettiği evleri vermesini, câmiler yaptırmasını ve kendi hilâfetinden önce yapılanları da büyütmesini emretti.” Bununla birlikte iki sayfadaki izinlerin içerikleri birbirinden farklıdır. 151. sayfadaki izin sanki sâhilleri korumaya yönelik tedbirleri içerir görünürken, 178. sayfadaki ise belki de yapılacak çıkarma harekâtının büyüklüğü ve uzaklığıyla ilgiliydi. İbn Rüşd (ö. 520/1126) eserinde (*el-Beyân ve'l-Tahsil*, nşr. Muhammed el-Arâyişi ve Ahmed el-Hebâbî, (Beyrut: 1988), XVII:24-26) Hz. Osmân’ın Muâviye’ye verdiği izin hakkında sunları kaydetmektedir: “Ben eğer hanımın ve oğullarınla seyahat edersen deniz seferine [28’de (648) Bizans Kıbrıs’a karşı] izin veriyorum. Bununla kastettiğim şudur ki, sen saldırıyı seyir mevsiminde, deniz şartları güvenli yolculuğa izin verdiğinde ve bu tarz bir seferin karın ve oğullarını tehlikeye sokmayacağından emin olduğun zaman gerçekleştirebilirsin.” Krş.: H. S. Khalilieh, *Islamic Maritime Law-An Introduction*, (Leiden: Brill, 1998), 4-5. İbn Rüşd’ün bu cümleleri Hz. Osmân’ın denize ve denizdeki faaliyetlere âşinâ olduğunu göstermektedir.

12 Khalilieh, *Islamic Maritime Law*, 4.

13 Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 179; Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, IV:258. Ayrıca bkz.: İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, II:350.

14 *Mukaddime*, Türkçe trc. Süleyman Uludağ, (İstanbul: 2005), I:505-506.

muhtemelen Kıbrıs'a düzenlenecek sefer için de müellifin zikrettiği şekilde olmuştur. Diğer yandan ifâde etmek gerekir ki tarihe yön veren savaşlardan biri olarak bilinen ve Kıbrıs'a yapılan çıkarmadan birkaç yıl sonra düzenlenen *Zâtü's-Savâri* Deniz Muhârebesi'nde Kıptîlerin de mürettebat olarak kullanıldıkları Taberî¹⁵ tarafından kaydedilmektedir.

Bununla birlikte Hz. Osmân'dan izin almasının akabinde Muâviye, Akkâ ve Sûr kentlerini tahkim ettirmiş ve aynı şekilde Bilâdü's-Şâm sâhilleri için ise iskân politikası uygulanmıştı.¹⁶ Nitekim İbn A'sem'in¹⁷ (ö. 320/932'den sonra) kaydına göre; Muâviye b. Ebû Süfyân Şâm/Suriye ahâlisinden gemilerin restore edilerek Akkâ sâhiline getirilmesini istemiştir.

İhtiyaç duyulan hazırlıkların tamamlanmasının ardından Muâviye, Abdullah b. Kays'ı bu sefer için kumandan tâyin etmiş ve İslâm donanması 28 (648-649) [ya da 29] yılı kış mevsimi sonunda Akkâ'dan Kıbrıs Adası'na doğru harekete geçmişti. Muâviye, bu sefere eşi Fâhite [ya da Atîke] ile katıldı. Bununla beraber Mısır Vâlisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh de İskenderiye'den Kıbrıs'a doğru yelken açmıştı. Müslüman kuvvetlerin sayıca çokluğu ve gücü karşısında mukavemet edemeyeceğini anlayan Kıbrıs Vâlisi (*Arkhon*) halkının da münâsip bulması üzerine sulh teklif etmeye mecbur kaldı. Elde ettiği ganîmet ve esirler yanında barış önerisini kabul eden Muâviye, Kıbrıslılar ile bâzı şartlar dâhilinde antlaşma yapmaya karar verdi. Buna göre;

- 1) Kıbrıs idâresi, Müslümanlara her yıl 7.200 [veya 7.000] dinar cizye verecekti. Bizans'a da aynı şekilde vergi veren ada sâkinleri, imparatorluk ile yapmış oldukları antlaşmanın şartlarına Müslümanların mâni olmamalarını şart koştular.
- 2) Müslümanlar, Bizans İmparatorluğu ya da başkalarıyla muhârebe ettiklerinde Kıbrıs tarafsız kalacaktı. Kıbrıs halkı, onlara yardım etmedikleri gibi aksi durumda da başkalarına yardım etmeyeceklerdi.
- 3) Kıbrıs ahâlisi Müslümanlara adadan geçiş izni verecek ve Bizans ülkesine gitmek üzere Müslümanlar buradan ordu sevk edebileceklerdi.¹⁸

15 *Târihu'l-Ümem*, IV:291. Krş.: İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, III:123. Kıptîler ile alâkalı diğer rivâyetler için bkz.: Rûsan, "Neş'etü", 65; Öztürk, "İhtiyat mı?", 36, dipnot 42.

16 Belâzürî, *Fütühu'l-Büldân*, 138. Krş.: Fahmy, *Muslim Sea-Power*, 52.

17 *Kitâbü'l-Fütüh*, II:348. Aynı sayfada müellif, erzakların mürettebata yola çıkmadan önce dağıtıldığını ve ayırım yapılmadan Muâviye tarafından herkese verildiğini rivâyet etmektedir.

18 Belâzürî, *Fütühu'l-Büldân*, 178-179; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, IV:261-263; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, III:102-103; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII:251-252. Ya'kübi (*Târihu'l-Ya'kübi*, II:156) ise yalnızca hicrî 28 yılında Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Kıbrıs'ı fethettiğini kaydetmektedir. Ebû'l-Fidâ (*el-Muhtasar fi târihi'l-beşer*, nşr. Muhammed Zeynuhum 'Azab vd., (Kahire t.y.), I:208) Kıbrıs'a yapılan bu çıkarma hakkında 27. ve 28. yıl hâdiseleri içinde şu bilgileri rivâyet etmektedir: "*Bu yıllarda Muâviye Hz. Osmân'dan deniz savaşı için izin istedi. O da bunun üzerine ona müsâade etti. Muâviye, Kıbrıs'a bir donanma gönderdi. Mısır'dan Abdullah b. Sa'd oraya ulaştı. Her ikisi Kıbrıs'ta bir araya gelip oranın ahâlisiyle savaştılar. Nihâyetinde yıllık 7.000 dinar cizye üzerine barış anlaşması yapıldı. Bu muâhede Kıbrıs Adası'ndan birçok kimsenin öldürülmesi ve esir alınması üzerine yapılmıştı.*" Taberî (*Târihu'l-Ümem*, IV:260-261) ve İbnü'l-Esîr (*İslâm Tarihi*, III:103) seferin amirali Abdullah b. Kays el-Câsi hakkında şu bilgileri vermektedirler: "*Abdullah b. Kays el-Câsi deniz kumandanı olarak kalmış ve yaz-kış denizde ve karada takriben 50 sefer düzenlemiş ve bu seferler esnâsında hiçbir gemi batmamış ve kimse zarar görmemişti.*" Taberî ve İbnü'l-Esîr'in bu kaydı Müslüman Arapların Akdeniz'e hızlı bir şekilde adapte olduklarını gösteren ifâdelerdir. Sefere eşi ile katılan Ümmü'l-Harâm ise kendisine tahsis edilen bineğin

Müslüman Arapların Kıbrıs'a düzenledikleri çıkarma hususunda Hıristiyan kaynakları ise mevcut gemilerin adediyle ilgili istatistiksel bilgiler sunmaktadırlar. Bizans tarihçisi Theophanes Confessor¹⁹ (ö. 818) 6140 hilkat yılı (1 Eylül 648-31 Ağustos 649 tarihleri arasında) olayları içinde kaydettiği bu deniz seferi hakkında şu mâlûmatı vermektedir: “*Bu yılda Muâviye, 1.700²⁰ adet gemiyle Konstanti(n)a [Salamis] ve tüm adaya hücum²¹ etti. Muâviye, büyük bir Bizans donanmasıyla kendisine Saray Nâzırı Kakorizos'un yaklaştığını öğrendiğinde Arados'a (Ervâd) yelken açtı.*”²² Theophanes'in bu ifâdesi, Müslüman Arapların büyük bir donanmaya sâhip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Yazar bu seferin II. Konstans'ın hükümdarlığının yedinci yılında [yâni 647-648] gerçekleştiğini zikretmesine rağmen hâdiseyi kaleme aldığı tarih 6140 hilkat senesidir.

- tökezlemesi sebebiyle düştü ve adada şehit oldu. Kıbrıs'a yapılan seferde vefât eden ve Hz. Muhammed tarafından şehitliği kendisine müjdelenen Ümmü'l-Harâm hakkındaki rivâyetler için bkz.: Vassilios Christides, *The Image of Cyprus in the Arabic Sources*, (Nicosia: 2006), 13, 61-63; Hakan Özkaya, “*Kıbrıs'ta Hâkimiyet Mücadelesi (648-1571)*”, (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2015), 23-26. İbn A'sem (*Kitâbü'l-Fütûh*, II:348-350) İslâm donanmasının Kıbrıs'a doğru hareketi sırasında adadan Bizans İmparatorluğu'na gönderilen gemileri Müslümanların ele geçirdiğini belirtirken, karaya çıkan donanma askerlerinin Kıbrıs halkını mağlûp ederek pek çok ganîmet ve esir ele geçirdiğini zikreder. Adaya yapılan bu sefer hakkında modern araştırmalardaki bilgiler için ayrıca bkz.: Hill, *A History of Cyprus*, I:284; Lewis, *Naval Power*, 55; Sâlim, *Târîhu'l*, 19-20; Lewis ve Runyan, *European Naval*, 42; Alexander D. Beihammer, “The First Naval Campaign of the Arabs against Cyprus (649, 653): A Reexamination of the Oriental Source Material”, *Graeco-Arabica IX-X* (2004), 47-68; Işın Demirkent, “Kıbrıs (Tarih)”, *DİA*, XXV, (İstanbul: TDV, 2002), 372. Rûsan (“Neş'etü”, 67) İslâm donanmasının bu seferden sonra ganîmetlerle Tarsus sâhilinde demirlediğini zikretmektedir.
- 19 Theophanes'in hayatı hakkında bkz.: Hatice Aydın, “*Bizans Kaynağı Theophanes Confessor'un Kroniğinde Türkler: 284-813 (Açıklama, İnceleme, Değerlendirme)*”, (Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 3-6.
- 20 İbn A'sem (*Kitâbü'l-Fütûh*, II:348) Müslümanların kullandığı gemi sayısını 220 olarak kaydetmektedir. Bununla birlikte Müslüman müelliflerden onun dışında gemi adedi hakkında bilgi veren yazara rastlamak mümkün olmamıştır. Belâzûri (*Fütûhu'l-Büldân*, 178) pek çok gemi tâbirini kullanmaktadır. Vassilios Christides (*The Image*, 13) Kıbrıs'a çıkarma yapan gemi sayısını dayandırdığı bir kaynağa istinâden 120 olarak zikretmektedir. Arap filusunun tüm gemileri elbette savaş gemisi değildi, diğer yandan Arap kaynakları gemilerden ziyade sefere katılan kişilerin isimlerini vermektedir. Dionysius of Tel-Mahré'ye (ö. 845) (*The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles*, İngilizce trc. Andrew Palmer, (Liverpool: 1993), 173-174) atfedilen metinde 1.700 gemi sayısı yeniden bildirilmekle birlikte yazar denizcilerin savaş gemisindeki konumunun gerçekçi bir tanımını sunmaktadır: “*Tamâmen silâlydılar ve savaş teçhizatının tüm şıklığıyla üst güvertede duruyorlardı.*” Aynı müellif devâsa Arap donanmasının Kıbrıs kıyılarına yaklaştığında ada ahâlisinin önce gemilerin Bizans'a âit olduğunu düşündüğünü belirtmektedir. Bu durum Bizans ve Arap gemileri arasında şekilsel yönden benzerliğe işâret etmektedir.
- 21 İbn A'sem (*Kitâbü'l-Fütûh*, II:348-349) Arap donanmasının Kıbrıs'a doğru yol alırken ada hâkiminin Bizans İmparatoru II. Konstans'a hediyeler taşıyan Bizans gemileriyle karşılaştığını ve onları ele geçirdiğini kaydetmektedir.
- 22 Theophanes, *The Chronicle*, 43. Paulus Diaconus (ö. 799) II. Konstans'ın saltanatının yedinci yılında Kıbrıs'ın 1.700 gemi ile işgal edildiğini, Constanti(n)a'yı ve bütün adayı alıp yerle bir ettiğini, ancak Kakorizos'un hareketi geçtiğini öğrenince durduğunu söylemiştir. Bkz. *Historia Miscella*, ed. J. P. Migne, kısım I, *Patrologia Latina*, XCV, sütün 1049. Dionysius of Tel-Mahré (*The Seventh*, 173-175) ise Muâviye'nin 960 Grek yılında (= 648-649) Kıbrıs'ı yağmaladığı bilgisini vermekle birlikte ilk çıkarmanın geniş bir tasvirini sunar. Constantine Porphyrogenitus (ö. 959) yalnızca Muâviye'nin Kıbrıs'ı kuşattığını ifade eder. Bkz. *De Administrando Imperio*, İngilizce trc. R. J. H. Jenkins, (Washington: 1967), 85. Sebeos (*The Armenian History Attributed to Sebeos*, İngilizce trc. ve notlar: R. W. Thomson, târihi hâdiselerle ilgili yorumlar: James Howard-Johnston, (Liverpool: 1999), 144-145, 260) Müslüman Arapların Kıbrıs ve İstanbul seferlerini birbirine karıştırmış görünmektedir.

Hierapolisli (Menbic) Agapius (Mahhub ibn Kustantin)²³ (ö. 940'lı yıllar) ise eserinde şu bilgileri nakletmektedir: “[II. Konstans’ın] hükümdarlığının yedinci yılında Araplar ve Bizanslılar iki parçaya ayırdıkları Kıbrıs’ı paylaştılar. Muâviye denize açıldı ve Kıbrıs’a ulaşarak burayı ele geçirdi. Kendisine cephâne ve ganîmet yüklü 1.700 gemi eşlik etmekteydi. [Daha sonra] Kıbrıs ve çevre adalardan çok sayıda kişiyi esir etti.”²⁴

Hıristiyan kaynaklarında yapılan antlaşmadan ziyâde Kıbrıs’ın iki tarafa da harac-güzar olduğunu belirten ifâdeler bulunmaktadır. Mevcut kaynaklara göre; antlaşmanın 28 (648-649) yılına tarihlendiği ve Kıbrıs’ın hem Bizans’a hem de Müslüman Araplara 7.200 altın ödeyeceği bilgisi nakledilir.²⁵

Archibald R. Lewis,²⁶ Müslüman Arapların kazandığı bu zaferin Akdeniz’de yeni bir çağı başlattığını belirtmektedir. Bununla birlikte mezkûr müellif Ortaçağ’da İslâm denizciliğinin zuhur etmesiyle Akdeniz’de yaşananları beş döneme ayırmaktadır:

- 1) Müslüman Akınları (641-752)
- 2) Bizans Hâkimiyeti (752-827)
- 3) İslâm Hâkimiyeti (827-960)
- 4) Dönüşüm Çağı (960-1043)
- 5) Batı’nın Hâkimiyeti (1043-1100)

Henri Pirenne²⁷ ise Bizans uygarlığının ahenk ve bütünlüğünü sağlayan Akdeniz kıyılarına İslâmiyet ile yeni bir dünya girdiğini ve artık *mare nostrum* (bizim denizimiz) kıyılarında iki

23 Agapius, *Kitab al-Unvan*, 483. Agapius eserinin başka bir sayfasında (*Kitab al-Unvan*, 455) imparatorun iktidarının yedinci yılında Kıbrıs’ın Arap ve Bizanslılar arasında ikiye bölündüğünü zikretmektedir.

24 *Kitab al-Unvan*, 455, 480. Krş.: Muâviye’nin Kıbrıs çıkarması sırasında piskoposluk sarayında konakladığını ifade eden Süryâni Mihail zaptın en geniş tasvirini eserinin ikinci cildinin 441. ve 442. sayfalarında vermektedir. Krş. Ebû'l-Ferec (*Abû'l-Farac Tarihi*, I:180) seferin tarihi için ayrıca 649 yılını kaydetmektedir. Mukayese için bkz. Murat Öztürk, “Bar Hebraeus’un Kronografyası’nda Denizler Bahsi (Akdeniz-Kızıldeniz-Basra Körfezi-Karadeniz)”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 14/2 (2019), 606.

25 Eutyclus Patriarchae Alexandrini, *Annales*, Latince trc. Pococke, *Patrologia Graeca*, CXI, (Paris: 1863), sütun 1112. Krş. Elijah Bar Shinajah (İng. Elias of Nisibis), *La Chronographie d’Élie Bar-Sînaya*, Fransızca trc. Louis-Joseph Delaporte, (Paris: 1910), 85.

26 Lewis, *Naval Power*, 54, 98, 132, 183, 225. Archibald R. Lewis gibi Ortaçağ’da Akdeniz’de yaşananları çeşitli dönemlere ayıran başka tarihçiler de olmuştur. Yazılanlar şöyledir: Pryor ve Jeffreys (*The Age*, 7, 19, 34, 50, 76) Ortaçağ’daki Akdeniz dönemini beş bölüme ayırırlar: 1) Alman saldırıları ve İmparatorluğun gücünü kazanması (400-560), 2) Müslüman hücumları ve büyük gelişme (560-750), 3) Karmaşanın dengesi (750-875), 4) Bizans’ın güçlenmesi (875-1025), 5) Lâtin Batı’nın zaferi (1025-1204). Christides makalesinde (“Navies, Islamic”, *Dictionary of the Middle Ages*, IX, (New York: 1989), 73) İslâm denizcilik tarihini yine ancak farklı zaman dilimlerini içerecek şekilde dörde ayırır: 1) 750’ye kadar gemilerin ve silâh depolarının inşâ edildiği Bizanslılara karşı başarıların kazanıldığı Emevî dönemi, 2) Abbâsîlerin ilk dönemlerinde yaşanan altın çağ (750-950), 3) Fâtımiler döneminde yükseliş (909-1171), 4) XIII. yüzyılda Doğu Akdeniz’de limanların kasten yerle bir edilmesi ve Avrupa şehir devletlerinin ülkeler arasındaki denizi yönetmeleri. Aynı mlf. (“Arab-Byzantine Struggle”, 87) isimli diğer bir makalesinde başka bir tanımlamaya gitmiştir. Bu makalesindeki dönemler şöyle ayrılmıştır: I. Dönem: 649-717, II. Dönem: 717-824/6, III. Dönem: 824/6-965, IV. Dönem: 965-XI. yüzyıl.

27 *Hz. Muhammed ve Charlemagne*, Türkçe trc. Mehmet Ali Kılıçbay, (Ankara: 2006), 175-176. Aynı mlf. (*Ortaçağ Kentleri*, Türkçe trc. Şadan Karadeniz, (İstanbul: 2000), 11, 26) bu bilgi yanında Akdeniz’i şöyle tanımlar: “Akdeniz Bizans İmparatorluğu’nun siyâsal ve ekonomik birliğinin güvencesiydi. İmparatorluğun varlığı temelde bu deniz üstündeki egemenliğine bağlıydı. Bu büyük ticâret yolu olmasaydı, *Orbis Romanus*’un (Roma etki alanı), ne hükümet, ne savunma ve ne de yönetim olanağı olurdu.”

karşıt uygarlığın bulunduğunu ifâde etmektedir. Ayrıca, o zamana kadar Hıristiyanlığın merkezi olan denizin sınırı olduğunu ve Akdeniz birliğinin kırıldığını zikretmektedir.

2) Hz. Osmân Döneminde Kıbrıs Adası'na Düzenlenen İkinci Sefer (33/653)

Ada ile yapılan antlaşma maddelerinin içeriğine bakıldığında aslında Bizans-Kıbrıs ilişkilerine hudut getirilmiş olduğu nazar-ı dikkati celbetmektedir. Ancak bu duruma rağmen iki taraf arasında yakınlaşmanın devam etmesi ve Müslümanlar lehine olmayan yeni gelişmelerin yaşanması üzerine Kıbrıs'a ikinci bir sefer düzenlenmesi zarûreti hâsıl olmuştur.

Kaynakların rivâyet ettiği mâlûmata göre 32 (652-653) yılında ada ahâlisi, Bizanslıların kendilerine verdikleri gemilerle denizdeki Müslüman savaşçılara karşı onlara yardım etmekteydi. Yapılan antlaşmaya riâyet edilmemesi üzerine Muâviye tarafından 33 (653-654) senesinde [h. 35 ve h. 37 yılları da kaynaklarda zikredilmektedir] 500 gemi ile Kıbrıs'a bir sefer daha tertip edilerek ada yeniden ele geçirildi. Birçok kimse öldürüldü ve çok sayıda kişi esir alındı. En nihâyetinde ise Kıbrıslılarla yapılan eski muâhedenin esas alındığı bir antlaşma akdedildi. Muâviye aynı zamanda tamamı dîvân defterine kayıtlı askerlerden müteşekkil 12.000 kişiyi adaya nakletti. O, Lübnan'daki Ba'lebek halkından bir zümreyi Kıbrıs'a gönderdi ve onlar da adada bir şehir²⁸ kurup câmiler inşa ettiler. Kıbrıs'a yerleştirilen bu kimseler, Muâviye vefât edinceye dek orada kaldılar ve maaşlarını da aldılar.²⁹

33'te (653-654) vuku bulan ikinci Kıbrıs çıkarmasından sonra ifâde edildiği üzere Ba'lebek halkı adaya getirilmişti. Bizans kültür ve alışkanlıklarına sâhip bu insanların işçi ve zanâatkârlardan meydana gelmesi sebebiyle Bizans başkentine yapılacak askerî bir sefere yönelik Kıbrıs'ta donanma hazırlanması için görevlendirildikleri de iddia edilmektedir.³⁰ Teori mâkul görünmekle birlikte Müslümanların, öncelikle ada halkının Bizans ile yeniden kurabilecekleri ittifakı önlemeye ve de her yıl tahsil ettikleri vergiyi korumaya yönelik bir tedbiri almış olmaları öncelikli sebep gibi görünmektedir. Nitekim bu durum, aynı zamanda

28 Christides (*The Image*, 29) ve Costas P. Kyrris ("The Nature of the Arab-Byzantine Relation in Cyprus from the Middle of the 7th to the Middle of the 10th Century A. D.", *Graeco-Arabica III*, (1984), 154-155) bu yerin isminin Baf olduğunu ileri sürmektedirler. Christides (*The Image*, 30) bu şehir hakkında şunları kaydeder: "Baf'taki Arap yerleşimi arkeolojik kanıtlarla doğrulanır. Arap yazıtları taşıyan çok renkli mermerler ve bazilikanın kalıntularından yapılmış bâzi gösterişsiz binalar Arap garnizonunun ve diğer Arap yerleşimcilerin karargâhlarının yerini göstermektedir. Arap kaynaklarındaki vâli ve "imam" referansları büyük olasılıkla Baf'taki bu Arap yerleşimiyle bağlantılıdır. Birincisi Arap toplumunun siyâsî lideri, ikincisi ise dîni bir liderdi." Baf'taki Araçça yazıtlar için: Christides, *The Image*, 53-54, 56-58. Tartışmalı da olsa Baf'taki geçici Arap yerleşimine ilişkin seramik kanıtlar için: Christides, *The Image*, 65-66.

29 Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 178-179; Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, IV:317, 329; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, III:142; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII:273. Adaya düzenlenen iki sefer hakkında ayrıca bkz. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fütûni'l-edebe*, nşr. Necib Mustafa Fevvez-Hikmet Kışlı Fevvez, (Beyrut: 2004), XIX:261-262. Kıbrıs'a düzenlenen ikinci sefer hakkındaki modern çalışmalar için bkz. Hill, *A History of Cyprus*, I:285; Lewis, *Naval Power*, 56; Sâlim, *Târîhu'l*, 20; Lewis ve Runyan, *European Naval*, 42; Beihammer, "The First Naval", 47-68. Müslüman Arapların ve Bizanslıların Kıbrıs Adası için yürüttükleri politikalar hakkında bkz.: Kyrris, "The Nature", 149-150; Alexander D. Beihammer, "Zypern und die Byzantinisch-Arabische Seepolitik vom 8. bis zum Beginn des 10. Jahrhunderts", *Aspects of Arab Seafaring: An Attempt to Fill in The Gaps of Maritime History* içinde, ed. Yacoub Yousef al-Hijji ve Vassilios Christides, (Atina: 2002), 41-62.

30 Kyrris, "The Nature", 156.

muhtelif çıkarma faaliyetlerinde bulunan İslâm donanmasının Akdeniz’de emniyet içerisinde gemilerini yüzdürebilmesini hedeflemiş olsa gerektir.

Süryânî kaynakları Dionysius of Tel-Mahré (ö. 845), Süryânî Mihail (ö. 596-597/1200) ve Ebü'l-Ferec [İbnü'l-İbrî] (ö. 685/1286) ise ikinci Kıbrıs çıkarması hususunda birbirine benzer bilgiler nakletmektedirler: “*Kısa bir vakit sonra [zaman ifâde edilmemiştir] ada sâkinlerinin birleştiklerinin öğrenilmesi üzerine diğer bir ordu kumandanı olan Ebü'l-A ‘ver³¹ ikinci defa bu adaya gitti ve bütün Kıbrıs’ı yağmaladı. Araplar mağarada bulunan insanları yerlerinden sürdüler. [O], Lapathus [Lapithos] şehri etrafında çadırlarını kurarak burada bulduğu altın ve gümüşü aldıysa da halka dokunmadı. Çünkü halk canlarının selâmeti için kendisinden söz almıştı.*”³²

Kıbrıs Adası üzerine tertip edilen seferin Muâviye’nin arzusu ile gerçekleştiği kaynakların verdiği mâlûmatta görülmektedir. Bununla birlikte Hıristiyan kaynakların aktardığı 1.700 gemiden oluşan bir donanmayla yola çıkıldığı bilgisi Şâm Vâlisi’nin bu çıkarma için var gücüyle çalıştığını ve gönüllülük esasına dayanarak binlerce kişiden müteşekkil bir filoyla harekete geçtiği hakikatini ortaya koymaktadır. Kara savaşlarında mücâdeleci bir tavır sergileyen ve muvaffak olan Araplar, düzenlenen Kıbrıs seferi ile deniz muhârebelerinde de başarılı olabileceklerini görmüşlerdir. Nitekim elde edilen bu galibiyetin daha sonraki bahrî faaliyetlerde de müspet yönde tesiri olduğu muhakkaktır. Bununla beraber hem Müslüman hem de Hıristiyan müelliflerin kayıtları birbirini tamamlar ve hatta harekâtın gelişme biçimini tasvir eder niteliktedirler.

Nihâyetinde Müslüman Arapların zikri geçen senelerde kazandıkları iki zafer ile Akdeniz’de yeni bir devir başlamış ve 353 (965) yılında Bizans İmparatorluğu’nun adayı ele geçirdiği zamana kadar Kıbrıs’ta ortak idâre/müşterek hâkimiyet (*Condominium*) tesis edilmiştir.

3) Emevîler (41-132/661-750) Zamanında Kıbrıs Adası

Hız. Osmân’ın vefâtından sonra süreç içinde yaşanan dâhilî çekişmeler neticesinde Muâviye, Hız. Ali’den (35-40/656-661) sonra devletin başına geçti ve Bizans ile olan mücâdeleyi öncelikli politikası olarak sürdürmeye devam etti.

Nitekim Muâviye devrinde İslâm-Bizans mücâdelesini yeniden başlamış ve bir yandan donanma güçlendirilirken öte yandan da Akdeniz’e yönelik siyâsetle ilgili birtakım teşebbüsler olmuştur.³³ Deniz yoluyla İstanbul’a ulaşmayı hedefleyen Muâviye’nin bu zaman zarfında İslâm donanmasını güçlendirdiği âşikârdır.

31 Bu donanma amirali hakkında bkz.: İrfan Aycan, “Ebü'l-A ‘ver”, *DİA*, X, (İstanbul: TDV, 1994), 295.

32 Dionysius of Tel-Mahré, *The Seventh*, 176-177; Süryânî Mihail, *Chronique*, II:442; Ebü'l-Ferec, *Abü'l Farac Tarihi*, I:181. Krş.: Öztürk, “Bar Hebraeus’un”, 606. Dionysius of Tel-Mahré (*The Seventh*, 176) Müslüman Arapların ikinci seferi esnâsında Kıbrıs’ta Bizans donanmasının bulunduğunu ve Arapların çok sayıdaki gemileri gördüğünde ise karşı karşıya gelmek yerine geri çekilerek askerlerini Bizans topraklarına taşıdıklarını kaydetmektedir. Öte yandan yelkenli gemileri olan bâzı zengin sâkinler de imparatorluk topraklarına kaçmıştır.

33 Özkaya, *Kıbrıs’ta*, 29-30. Pryor ve Jeffreys (*The Age*, 26) Kıbrıs’ın muhtemelen İstanbul’a yapılacak olan büyük sefer için 670 yılında yeniden ele geçirildiğini ve Girit’e de aynı sebepten 672’de çıkarma yapıldığını zikretmektedirler.

Belâzürî,³⁴ Muâviye'nin (40-60/661-680) hilâfeti esnâsında Kıbrıs Adası'ndan şu şekilde bahsetmektedir: “*Daha sonra Müslümanlar, Kıbrıslılarla savaşa devam ettiler; sonunda Muâviye, halifeliği zamanında, yıllık 7.000 dinar ödemeleri, Müslümanlara dostluk göstermeleri ve düşmanları olan Rumların durumunu Müslümanlara bildirmeleri şartıyla onlarla anlaştı. Muâhede, bu şekilde veya buna benzer şekildedir.*” Belâzürî'nin bu ifâdesine göre Emevî Halifesi tarafından ilk antlaşmada uygulanan şartlara benzer durumlar belki de belirli dönemler hâlinde tekrar edilmiştir.

İbn Tağrıberdî (ö. 874/1470) Emevî Halifesi Muâviye b. Ebû Süfyân'ın, Mûsâ b. Nusayr'ı (ö. 97-98/717) denizlerde sefer yapmak üzere vazîfelendirdiğini ve bunun üzerine onun Kıbrıs'a çıkarma yaparak adada kaleler inşâ ettirdiğini kaydetmektedir.³⁵

Muâviye'den sonra oğlu Yezîd (60-64/680-683) halife oldu. Bu dönemde geniş bir alana yayılmış olan askerî seferler neredeyse durma noktasına geldi. Yeni halife zamanında fetihlerin durmasıyla ilgili iki sebep gösterilebilir:

- 1) Muâviye devrinde devletin tabii sınırlarına ulaşması.
- 2) Yezîd döneminde fetihler için imkân ve fırsatın bulunmaması.

Yezîd halife olduktan hemen sonra ülkedeki siyâsî gelişmelerle karşı karşıya geldi. İç istikrar sağlanmadan fetihlerin kaldığı yerden devam etmesi mümkün olmadığı gibi dâhili meselelerden dışta yaşanan problemlere zaman ayıramayacağını anlayan Yezîd, bu durumu kendi lehine kullanmayı istemiş ve halkın desteğini arkasına almayı umarak şu sözleri zikretmiştir: “... *Muâviye, sizi deniz gazâsına gönderirdi. Ben, Müslümanlardan herhangi birini deniz seferine sevk etmeyeceğim. Muâviye sizi kışın Bizans diyarına gönderip gazâ ettirirdi. Ben herhangi bir kimseyi kışın Bizans diyarına gönderecek değilim. Muâviye, size maaşlarınızı üçer taksit hâlinde verirdi. Ben peşin olarak vereceğim.*” Yezîd'in iç meselelerden dolayı söylemeye mecbur kaldığı bu sözleri bir anlamda kendi saltanat döneminde Emevîlerin Bizans'a karşı uygulayacağı politikayı göstermekteydi. Nitekim Yezîd, halifeliği boyunca Bizans'la mücâdele etme fırsatı bulamadı.³⁶

Bununla birlikte mezkûr dönemde Kıbrıs ile ilgili enteresan bir gelişme yaşanmıştır. Babası Muâviye döneminde *İkinci Kıbrıs Seferi* esnasında adaya yerleştirilmiş olan 12.000 Müslüman, Yezîd'in emri ile adayı terk etmeye mecbur kaldı. Belâzürî bu konuda şu bilgileri aktarmaktadır: “*Bize ulaşan haberlere göre, Yezîd b. Muâviye'ye Kıbrıs'taki askerleri geri çekmesi için külliyetli miktarda pek çok mal rüşvet olarak verilmiştir. Askerler geri döndüklerinde, Kıbrıs*

34 Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 179-180.

35 İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, I:235. Avrahim Elmakias (*The Naval Commanders of Early Islam*, İngilizce trc. Limor Yungman, (Gorgios Press 2018), 64) Muâviye tarafından Fedâle ibn Ubeyd el-Ensârî'nin donanma kumandanı olarak tâyin edildiğini; amiralin, Bizans'a karşı yapılan muhârebelere katıldığını, Kıbrıs ve Rodos'a hücumlar gerçekleştirdiğini ifade etmektedir.

36 Ünal Kılıç, “*Yezid b. Muaviye*”, (Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999), 251-252; Özkaya, *Kıbrıs'ta*, 30.

*halkı onların şehirlerini³⁷ ve cämilerini yıktılar.*³⁸ Costas P. Kyrris ise bu bilgi üzerine şöyle bir yorumda bulunmuştur: “*Para, Yezîd için saltanatının ilk günlerinde onun düşmanlarına ve onların çıkarmış oldukları isyanlara karşı koyabilmesi için çok önemliydi.*”³⁹ Hatta Müslümanların Kıbrıs Adası’nı terk ettikten sonra vücuda getirilen yerleşim yerleri ve cämilerin, adanın sâkinleri tarafından tahrip edildiği bilgisiyle beraber, yıkımın bizzat Yezîd’in emriyle yapıldığı iddiası da vardır.⁴⁰ Yezîd b. Muâviye’den sonra kısa süreli olarak Emevî tahtına çıkan II. Muâviye b. Yezîd (64/683-684) ile I. Mervân b. Hâkem (64-65/684-685) dönemlerinde ise devlet iç isyanlarla mücâdele hâlindeydi.

Hilâfet içinde karmaşanın sürdüğü bir dönemde tahta Abdülmelik b. Mervân (65-86/685-705) geçti. Abdülmelik’in yaklaşık 20 yıl süren hilâfeti süresince Emevîler toparlanma evresine girdi ve dış siyâset konusunda mühim gelişmeler yaşandı. Bununla birlikte şu önemli noktanın altının çizilmesi gerekmektedir; Bizans İmparatoru II. Iustinianos (685-695 ve 705-711) ile Emevî Halifesi Abdülmelik arasında yapılan ve birazdan değinilecek olan son antlaşmadan önce kaç tane geçici mütâreke imzalandığı ya da bunların şartlarının ne olduğu ve hangilerinin nihâî muâhedeye dâhil edildiği açık değildir. Kıbrıs’la ilgili son anlaşma muhtemelen Arapların başarısız İstanbul kuşatmasını müteâkiben akdedildi. Bu muhâsara ile bir önceki kuşatmanın târihi kaynaklarda müphem olmakla birlikte en mâkul tarih 54-60 (674-680) yılları arasında görünmektedir.⁴¹ Bizans müellifleri Theophanes Confessor (ö. 818) ve Konstantinopol Patriği Nikephoros (ö. 828), Sarazenler/Sarasinler (Müslüman Araplar) tarafından Bizans’a ödenecek haracın 678 senesinde yıllık 3.000 nomismata [altın], 50 esir ve 50 at olarak belirlendiğini kaydetmektedirler.⁴²

- 37 Müslümanların Kıbrıs’ta yerleştikleri bölgenin Baf olduğu ileri sürülmektedir. Bkz. Christides, *The Image*, 29; Kyrris, “The Nature”, 154-155. Christides (*The Image*, 30) burası hakkında şu bilgileri zikreder: “*Baf’taki Arap yerleşimi arkeolojik kanıtlarla doğrulanır. Arap yazıtları taşıyan çok renkli mermerler ve bazilikanın kalıntılarından yapılmış bâzi gösterişsiz binalar Arap garnizonunun ve diğer Arap yerleşimcilerin karargâhlarının yerini göstermektedir. Arap kaynaklarındaki vâli ve “imam” referansları büyük olasılıkla Baf’taki bu Arap yerleşimiyle bağlantılıdır. Bu garnizon ve Arap yerleşimcilerin Baf’ı ne zaman terk edip Suriye’ye çekildikleri kolay tespit edilemez. Büyük olasılıkla Belâzürî’nin iddia ettiği gibi I. Yezîd’in iktidar zamanındaydı.*” Arkeolojik çalışmaların nihâyetinde Kıbrıs için hazırlanan geniş ve tafsîlatlı bir araştırma hakkında bkz. D. M. Metcalf, *Byzantine Cyprus 491-1191*, (Nicosia: 2009).
- 38 Belâzürî, *Fütühu’l-Büldân*, 179; Lewis, *Naval Power*, 61; Christides, *The Image*, 30; Pryor ve Jeffrey, *The Age*, 33; Özkaya, *Kıbrıs’ta*, 30-31.
- 39 Kyrris, “The Nature”, 164.
- 40 Hill, *A History of Cyprus*, 1:286. Krş. Christides, *The Image*, 31. Hill, Hz. Ömer’in verdiği bir karardan hareketle Yezîd’in de böyle bir emri vermiş olabileceğini düşünmektedir. İlgili hâdise hakkında bkz. Belâzürî, *Fütühu’l-Büldân*, 182-183.
- 41 Christides, *The Image*, 31-32.
- 42 Theophanes, *The Chronicle*, 52-54. İstanbul Patriği Nikephoros 602-769 yılları arasındaki hâdiseleri anlattığı eserinde yedi yıl süren İstanbul muhâsarası hakkında (Nikephoros Patriarch of Constantinople, *Short History*, Metin-Tercüme-Açıklamalar Cyril Mango, (Washington: 1990), 85, 87) Theophanes’e paralel ifadeler kullanmakla birlikte şu bilgileri nakletmektedir: “*Kendisinden sonra oğlu [IV.] Konstantinos imparator olarak başa geçti. Tahta çıktıktan hemen sonra Sarazenlerin lideri birçok gemi yapıp en sâdık ve savaşta en deneyimli olan Chaleb’in [Şelib (?), Galib (?)] veya Cälîb (?) kumandasında donanmayı Konstantinopolis’e gönderdi. Varlığından haberdar olduğunda imparator da kendisine karşı büyük bir filo gönderdi. İki taraf arasında her gün birçok deniz muhârebesi yapıldı. [Savaşlar] ilkbaharda başlayıp sonbahara kadar süren mücâdelelerdi. Hava kötüleştiğinde*

Kıbrıs Adası'nı içine alan ve 965 yılına kadar devam edecek olan antlaşma için Bizanslı yazar Theophanes bize iki ayrı mâlûmat sunmaktadır. Bu kayıtların ilkinde 1 Eylül 684-31 Ağustos 685 tarihleri arasındaki olaylar aktarılmaktadır, müellifin ifâdesine göre: “*Merdeîler*⁴³ *Lübnan'a saldıryorken ve bu sene Suriye'de vebâ zirvedeyken Abdülmelik, Muâviye'nin hükmü sırasında talep edilen aynı barış maddelerini sormak için imparatora elçiler gönderdi. O, 365.000 altın, 365 köle ve aynı şekilde 365 asil at vermeyi kabul etti.*”⁴⁴ Aynı yazarın 1 Eylül 686-31 Ağustos 687 tarihleri arasındaki ve Kıbrıs Adası'ndan da bahsettiği bir başka kaydı ise şöyledir: “*Bu yıl içerisinde Abdülmelik güvenli bir barış için [II.] Iustinianos'a elçiler gönderdi. Antlaşmanın şartları üzerinde düzenlemeler yapıldı. İmparator, Merdeîlerin birliklerini Lübnan'ın dışında tutacak ve onların hücumlarını durduracaktı. Abdülmelik, yılın her günü için Bizanslılara 1.000 altın, bir at ve bir köle verecekti. Ayrıca her iki tarafta Kıbrıs, İrminiye ve İberyadan [Gürcistan] eşit derecede vergi alacaktı.*”⁴⁵ Paulus Diaconus⁴⁶ (ö. 799), Hierapolisli (Menbic) Agapius⁴⁷ (ö. 940'lı yıllar) ve Bizans İmparatoru VII. Konstantinos Porphyrogenitus⁴⁸ da (ö. 959) eserlerinde Theophanes'a benzer bilgiler nakletmektedirler.

Görüldüğü üzere yazar tarafından iki antlaşmadan bahsedilmektedir ve ikincisi ile Halife Abdülmelik'in daha kârlı duruma geçtiği açıktır. 684-685 yılındaki şartlara, 686-687'de imzalanan ikinci muâhedeyle birlikte İrminiye, İberyaya ve Kıbrıs Adası'nın vergilerinin iki devlet arasında paylaşılması şartı da ilâve edilmişti.

Belâzürî antlaşma ve yapıldığı tarih konusunda şunları nakletmektedir: “*Abdülmelik zor durumda bulunduğundan dolayı onlarla her Cuma günü 1.000 dinar ödemek üzere antlaşma*

Sarazenlerin filosu Kyzikos'ta [Kapıdağ Yarımadası] kışı geçirir ve ilkbaharın başında harekete geçip aynı şekilde denizde savaşa devam ederdi. Böylece harp yedi yıl devam etti ve en nihâyetinde Sarazenlerin donanması başarılı olamadığı gibi birçok askeri öldü. Kötü bir şekilde yaralanan ve hezîmete uğrayan filo [ülkesine] dönmeye başladı. Donanma Syllaion [Antalya'nın Serik ilçesi] bölgesine geldiğinde şiddetli rüzgâra ve tüm silâhlarını yok eden bir fırtınaya yakalandı. Filosunun felâkete uğradığını duyduğunda Sarazenlerin Kralı, [IV.] Konstantinos'a yıllık vergi ödeyecekleri bir antlaşma yapmayı teklif etmesi için elçiler gönderdi. İmparator elçileri kabul etti. Çok deneyimli ve zeki bir adam olan Patrik John Pitizigaudios'u [Iohannes Pitizigaudis] bir heyetle barış şartlarını konuşmak üzere gönderdi. Sarazenlerin ülkeye gelmesiyle bir antlaşmaya varıldı ve her yıl Sarazenlerin Romalılara 3.000 altın, 50 esir ve 50 at vermeyi şart koştukları 30 yıllık bir barış antlaşması yapıldı. Batı'ya haber ulaştığında Avarların lideri ve daha uzakta olan Batı'daki bâzı prensler de hediyeler gönderip barış teklifinde bulundular. İmparator, bundan memnun oldu ve böylece hem Doğu'da hem de Batı'da barış ve huzur sağlandı.” Bilindiği üzere Bizans'ın galibiyetinin temel sebebi Grejuva Ateşi'ne sâhip olmasıydı.

43 Toros ve Amanos dağlarında yaşayan ve Bizans İmparatorluğu'na asker olarak hizmet veren bu Hıristiyan topluluğa Müslümanlar Cürcümâni (Çoğulu Cerâcime), Bizanslılar ise Merdeîler demektedirler. Bkz. Mustafa Fayda, “Cerâcime”, *DİA*, VII, (İstanbul: TDV, 1993), 389-390.

44 Theophanes, *The Chronicle*, 59.

45 Theophanes, *The Chronicle*, 61. Aynı müellif gönderilen elçinin (Paul) iyi karşılandığı bilgisini de vermektedir. Dionysius of Tel-Mahré, *The Seventh*, 200) II. Iustinianos'un hükümdarlığının ilk yılında Abdülmelik'in imparatora elçi gönderdiğini ifade ederken yalnızca Kıbrıs'ın iki taraf arasında paylaşıldığını rivâyet etmektedir. Bu iki antlaşmanın gerçekleştiği sırada Emevîlerin içinde bulunduğu mücâdeleler ve muhârebeler hakkında bkz. Öztürk, a. g. e., 29; Özkaya, *Kıbrıs'ta...*, 31-32; Alper Geçer, “*Theophanes Confessor'un Kronik'inde İslam Sonrası Dönemde Araplar (M.S. 602-813)*”, (Yüksek Lisans tezi, Bilecek Şeyh Edebalı Üniversitesi, 2018), 79-83.

46 Paulus Diaconus, *Historia Miscella*, sütun 1058.

47 Agapius, *Kitab al-Unvan*, 497.

48 Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, 95.

yapmaya mecbur oldu. O, Rum zorbasıyla kendisiyle muhârebe etmemesi ve Şam'a yürüyüp oraya hâkim olmasından korktuğu için belli bir miktarda mal ödemek şartıyla muâhede yaptı. O bu antlaşmayla, Iraklılarla savaştığı sırada Rumlara belirli miktarda mal ödeyen ve onlardan bâzı kimseleri rehin alıp Ba'lebek'te tutan Muâviye'nin siyâsetini tâkip etti. Bu esnâda tarih 70 (689-690) yılıydı."⁴⁹

Süryânî Mihail (ö. 596-597/1200) ve Ebü'l-Ferec (ö. 685/1286) ise bu antlaşma hakkında şunları aktarmaktadırlar: "Bu adam [Abdülmelik] hükümdar îlân olunarak muhârebelerin her taraftan kendisini sardığını, bilhassa Romalıların akıncı çetelerinden rahatsız olduğunu görünce, Iustinianos ile 10 yıl müddetli bir sulh yaptı. Iustinianos ile yaptığı antlaşma mücibince, Roma hükümdarı sayıları 12.000'e varan eşkiyâlarını Arap memleketinden kovacaktı. Buna mukabil Abdülmelik, Romalılara her gün 1.000 darık, bir at ve bir köle verecek, Kıbrıs'ı müşterek bir mülk sayacak, Kıbrıs'ın yarısı Romalılara yarısı da Araplara vergi verecek, İrminiyye, Gürzan, Arzan (Erzen [?]) ile Âzerbaycan, Romalılara âit olacaktı."⁵⁰

Ana kaynakların verdiği bilgilerden antlaşmanın yapıldığı yıl hususunda ortak veyâhut net bir ifade bulunduğunu söylemek zordur. Öte yandan anlaşılan o ki, ada Emevîler ve Bizanslılar arasında müşterek bir mülk olarak kalmaya devam etmiştir. Kıbrıs'ın gelirlerinin eşit bir şekilde her iki taraf arasında paylaşıldığı mâlûmatını ise Belâzürî zikretmemektedir. Diğer yandan aynı müellif, Kıbrıs'tan alınan verginin azaltılması ve artırılması hususunda ileride ifade edileceği üzere muhtelif bilgiler sunmaktadır.

Bizans İmparatoru Lübnan Dağlarındaki 12.000 Merdei'yi geri çekmeyi kabul etmişti.⁵¹ Mezkûr sayı İkinci Kıbrıs Seferi'nde adaya yerleştirilen Ba'lebekli sayısı ile aynıydı ve bu durum Bizans-Emevî mücâdelesinde askerî noktada bir dengeyi temsil ediyordu.⁵² Diğer yandan Theophanes ile Süryânî yazarların kayıtları İrminiyye ve diğer bölgeler için uyuşmamaktadır. Nitekim Hz. Osmân döneminde yapılan seferlerde Kıbrıs, iki devlete de eşit miktarda vergi vermeyi kabul etmişti ve Akdeniz'deki bu önemli ada üzerinde var olan şartlar iki taraf için aynı idi.

Theophanes, antlaşma sonrasında yaşanan hâdiseler ve Kıbrıs hakkında mâlûmat vermeye devam etmektedir. Yazarın 1 Eylül 691-31 Ağustos 692 tarihleri arasında zikrettiği olaylar

49 Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 185-186. Ya'kübi (*Târîhu'l-Ya'kübi*, II:16) şu bilgiyi rivâyet etmektedir: "Zâlim Bizans İmparatoru'nun Misis'i [Çukurova] ele geçirdiği haberi Abdülmelik b. Mervân'a geldi. Halife diğer beldelerde sorun olduğu için imparator ile savaşım vakit kaybetmek istemedi ve bu yüzden onunla antlaşma yoluna gitti. Ona birçok mal sevk etti, tâ ki ayrılana kadar." Taberî'nin (*Târîhu'l-Ümem*, VI:150) kaydı şu şekildedir: "Aynı yıl (70/689-690) Bizanslılar Suriye'de Müslümanlara karşı bir ordu meydana getirdiler. Müslümanlara karşı oluşabilecek tehlikelere karşı Abdülmelik, Bizans İmparatoru ile her Cuma imparatora 1.000 dinar verilmesi şartıyla antlaşma yaptı."

50 Süryânî Mihail, *Chronique*, II:469; Ebü'l-Ferec, *Abü'l Farac Tarihi*, I:187. Krş.: Öztürk, "Bar Hebraeus'un", 607.

51 Paulus Diaconus, *Historia Miscella*, sütun 1058; Theophanes, *The Chronicle*, 61. Krş. Dionysius of Tel-Mahré, *The Seventh*, 200; Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, 95; Süryânî Mihail, *Chronique*, II:469.

52 Kyrris, "The Nature", 161.

şu şekildedir: “Doğru mantık yoksunluğu sebebiyle [II.] Iustinianos Abdülmelik ile ateşkesi bozdu. O tuhaf bir şekilde Kıbrıs’a yeniden yerleşme kaygısı taşıyordu. Birçok Kıbrıslı boğuldu ya da hastalıktan öldü. Geri kalanı da Kıbrıs’a döndü. Aynı zamanda Bizans İmparatoru, Abdülmelik’in gönderdiği haracın parasını kabul etmedi zira para farklı türde damgaya sâhipti ve daha önce böyle basılmamıştı. Abdülmelik ise bunu duyduğunda şeytânî bir biçimde gerçeği gizlemeye çalıştı ve parayı kabul edip ateşkesi bozmaması konusunda imparatora çağrıda bulundu. Bizans İmparatoru ise Abdülmelik’in isteğinin korkudan kaynaklandığını düşündü. O, Arapların istediği şeyin Merdeîlerin baskınını durdurmak olduğunu anlamadı, sonra bir bahâne ile barışı bozmayı mâkul gibi gördü.”⁵³ İki taraf arasında imzalanan muâhedenin imparator tarafından bozulmasından rahatsız olan Theophanes, Bizans hükümdarının bu tavrını memnuniyetsizliğini gösterir bir şekilde kaleme almış ve onun hakkındaki duygularını da sarih bir şekilde ifâdelerine yansıtmıştır.

Ebü'l-Ferec'in, Bizans İmparatoru II. Iustinianos'un tavrı hakkındaki kaydı daha muhtasardır: “İmparator gururlanarak Müslümanlarla yaptığı antlaşmanın şartlarını yerine getirmeden ihlâl ve Kıbrıs'taki Müslümanları esir etti.”⁵⁴

Theophanes'in⁵⁵ kaydettiği sene bilgisinden yola çıkarak Emevî Halifesi'nin antlaşma şartlarına bağlı olarak kendi darphânesinde bastırıldığı paraları Bizans'tan farklı olarak Kur'an'dan âyetlerin ve Hz. Peygamber'in adının yer aldığı İslâm dinarı cinsinden göndermesiyle imparator aradığı fırsatı bularak 691 (ya da 692) yılında Müslümanlara harp îlân etti. Bu hareketi görünüşe göre fazla aceleyle alınmış bir karardı çünkü kendisi pek de başarılı olamadı. Küçük Asya'da yerleştirilmiş olan Merdeîlerden istifâde edemeyen imparator, Şam'a çok az baskı uygulayabildi ve Küçük Asya'nın sınırlarında ağır bir yenilgiye uğradı. Kıbrıslıları kendi adalarından çıkarması⁵⁶ ise güneydeki Bizans donanma kuvvetleri arasındaki öfkeyi artırdı. Dolayısıyla, 698

53 Theophanes, *The Chronicle*, 63. Yazar yine aynı paragrafta büyük bir sağduyuyla, Arapların ödemeleri doğru ağırlıktaki altınla verdiği, onların paralarını kabul etmemenin ve ateşkesi bozmanın doğru olmadığına vurgu yapmaktadır.

54 Ebü'l-Ferec, *Abû'l Farac Tarihi*, I:188. Krş.: Hill, *A History of Cyprus*, I:288; Öztürk, “Bar Hebraeus'un”, 607, dipnot 7.

55 Theophanes (*The Chronicle*, 64) II. Iustinianos'un düzenlediği seferler ve neticelerini 1 Eylül 692-31 Ağustos 693 tarihleri arasındaki hâdiseler arasında kaydetmektedir. Bununla birlikte ifâde etmekte fayda bulunmaktadır ki, aynı müellifin imparatoru doğru mantık yoksunluğu sebebiyle tenkit ettiği kısım 1 Eylül 691-31 Ağustos 692 tarihleri arasında zikredilmektedir.

56 II. Iustinianos ise Kıbrıslıları Müslümanlara verilen vergiden alıkoymak için halkın tamamını adadan nakletmeye karar verdi. Bizans İmparatoru, daha önce İstanbul'a yapılan seferler esnasında Müslümanların üs olarak kullandıkları Hellepont (Çanakale) civarındaki, 674-678 arasındaki Müslüman Arap hücumları esnasında tahrip edilen Kyzikos kenti yakınlarında bulunan Iustinianopolis adını verdiği bir şehir kurdu ve Kıbrıs halkını buraya getirmeye başladı. Bizans İmparatoru'nun adadan çıkardığı yerliler arasında Müslüman Araplar da bulunmaktadır. Diğer yandan bâzı kimseler Bizans'ın bu göç politikasına karşı çıktı ve Kıbrıs'ta kalmaya devam ettiler. Bu göç sırasında kaç tane Kıbrıslının şehre ulaştığı bilinmemektedir. Nitekim taşınanların büyük çoğunluğu ya boğuldu ya da hastalıktan öldü. Bizans'ın yapılan antlaşma şartlarını açıkça ihlâl ettiği bu durum, Abdülmelik için iktisâdî bâzı zararlı neticeler doğurunca halife, Kıbrıs'ta kalan halkın bir kısmını Suriye'ye nakletti. Bkz. Theophanes, *The Chronicle*, 63; Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, 225; Hill, *A History of Cyprus*, I:288-290; Christides, *The Image*, 42-43; Kyrris, “The Nature”, 165-166.

yılında Kıbrırrhaiote donanması isyan çıkararak amiralleri Aspimar'ı II. Tiberius⁵⁷ (698-705) unvanıyla imparator ilân etti. Yeni imparator İstanbul'a vardığı zaman başkentte kendisine karşı çıkan olmadı. Tahtından edilen II. Iustinianos önce Kırım'a ve oradan da idârecisinin kardeşi ile evli olduğu Hazar bölgesine gitti. 10 sene boyunca düşmanları tarafından tâkip edildi ve sürgünde yaşadı, İstanbul'a ancak 705 yılında muzaffer bir şekilde dönebildi.⁵⁸

Belâzürî ise adaya dâir ilginç bir kayıt sunmaktadır: “*Kıbrıs halkı, Abdülmelik b. Mervân halife oluncaya kadar, Muâviye ile yaptıkları antlaşmaya göre vergi ödediler. Abdülmelik [ise] onlar aleyhine vergiyi 1.000 dinar artırdı.*”⁵⁹ Belâzürî'nin, Abdülmelik tahta çıktığında Kıbrıs Adası'nın ödemekte olduğu vergiyi 1.000 dinar artırdığını belirtmesi şüpheli görünmektedir. Söz konusu artırım 691 (ya da 692) yılında gerçekleşmiş olmalıdır. Nitekim Abdülmelik halife ilân edildiğinde Bizans ile problem yaşamamak uğruna kendi adına küçültücü bir antlaşma yapmayı yeğlemiştir. Bunun yanı sıra Abdülmelik'in iç sorunları hallettikten sonra Bizans'a karşı izlediği barış politikası yavaş yavaş yerini saldırgan bir tutuma bırakıyordu. Diğer yandan bu dönemde, yâni Bizans karşısında kendini en güvende hissettiği zamanda Halife Abdülmelik'in Kıbrıs'ın vergisini artırması daha uygun görünmektedir.⁶⁰ A. I. Dikigoropoulos'a göre Arapların Kıbrıslıların vergilerine 1.000 dinarlık ilâvesi II. Iustinianos'un adada yaşayan Araplara yönelik tasarrufu dolayısıyladır.⁶¹ Costas P. Kyrris ise Kıbrıslıların Bizans'a olan sadâkatinin vergideki yükselişe sebep olduğunu ifade etmiştir.⁶²

Yedi yıl sonra ise gerekçeleri çok belli olmamakla birlikte adadan yapılan bu nakil işleminin bir başarısızlık olduğu ortaya çıktı. Bu durum *belki de* II. Iustinianos'tan sonra imparatorluk tahtına oturan II. Tiberius döneminde⁶³ Bizans'ın farklı bir politika izlemesinden kaynaklanıyordu. II. Tiberius, ada nüfusunda ciddi bir azalma olduğu için halkın tekrar Kıbrıs'a dönmesine izin verdi. Zâten zorla göç ettirilen halk da yeniden adaya dönmek için kaçıyordu. Bizans İmparatoru ayrıca üç Kıbrıs soylusunu elçi olarak Emevî Halifesi'ne gönderdi ve Suriye'de esir olan ada halkının gönderilmesi hususunda ricâda bulundu. Bu teklif üzerine halife yüksek mevkiden çok sayıda görevliyi Suriye genelinde konuşlandırdı ve bütün Kıbrıslıları bir araya getirip

57 Işın Demirkent, “Bizans”, *DİA*, VI, (İstanbul: TDV, 1996), 243.

58 Yaşanan gelişmeler ve bu zamanda Müslümanların Bizans'a karşı elde ettiği başarılar hakkında ayrıca bkz. Theophanes, *The Chronicle*, 64; Nikephoros Patriarch of Constantinople, *Short History*, 93, 95; Süryânî Mihail, *Chronique*, II:469, 473; Ebû'l-Ferec, *Abû'l-Farac Tarihi*, I:188; Hill, *A History of Cyprus*, I:289; Lewis, *Naval Power*, 63; Ostrogorsky, *Bizans*, 123; Özkaya, *Kıbrıs'ta*, 32-33; Geçer, “*Theophanes*”, 85-87.

59 Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 180. Krş. Kyrris, “The Nature”, 165.

60 Seyhun Şahin, “*VI. ve VII. Yüzyıllarda Kıbrıs*”, (Yüksek Lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 104-105.

61 Dikigoropoulos, “*Cyprus*”, 39-42, 47.

62 Kyrris, “The Nature”, 168.

63 Yukarıda verilen isim süreci yönettiği düşünülen imparatorun ismidir. Bununla birlikte söz konusu dönemin tarihsel kronolojisi hakkında kesin mâlûmata ulaşmak zor görünmektedir. Bu sebeple dört farklı kombinasyon ortaya çıkar. Görüşmelerin gerçekleştiği dönemde her iki devletin başında bulunabilecek hükümdarlar şunlar olabilir: 1) Halife Abdülmelik – İmparator II. Tiberius 2) Halife Abdülmelik – İmparator II. Iustinianos 3) Halife Velid – İmparator II. Tiberius 4) Halife Velid – İmparator II. Iustinianos.

adaya naklettirdi. Benzer şekilde imparatorluk sarayına âit bir memur da Romanya'daki⁶⁴ Kyzikos,⁶⁵ Kybriot ve Thrakesion'daki tüm Kıbrıslıları toplayıp adanın nüfusunu artırdı.⁶⁶ Bu kararın gerekçesi maksatlı şekilde yapılan sürgünün başarısız olduğunun kabulü ve Suriye'de sürgünde bulunan Kıbrıslıların istenilen vergiyi kendi topraklarındaki gibi karşılamayacak kadar kazanamıyor olması şeklinde de te'vil edilmektedir.⁶⁷ Bizans'ın Kıbrıs'a yönelik değişen politikası açık bir şekilde görülebildiği gibi, Emevî Halifesi'ne elçi gönderilmesi adanan iki taraf arasında müşterek mülk olduğunu göstermesi bağlamında önemlidir.

Bizans İmparatoru II. Tiberius ise adadaki idârenin yeniden düzenlenmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu amaçla o, Müslüman akınlarına karşı Kıbrıs'ın daha iyi korunması için *Stratiotai* [sâhil muhafaza gücü] sisteminin kurulması adına gayret gösterdi. Bu düzenin bir parçası olarak Merdeîlerin merkezi Antalya'daki Kibyrrhaiote donanması ve adada var olan askerî garnizonu muhtemel akınlara karşı birlikte müdâfaada bulunmaları için organize edildiler.⁶⁸ Ancak Bizans'ın ada üzerindeki bu korumacı politikasına rağmen Müslümanlarla yapılan antlaşmaların belirlediği statüye göre Kıbrıs resmî idâresinin imparatorluğa dâhil olması mümkün görünmemektedir. Nihâyetinde ada iki taraf arasında paylaşılmış durumdaydı.

Abdülmelik'in yaklaşık 20 yıl süren halifelîği süresince Kıbrıs'la alâkalı bir başka gelişme İbn Tağrıberdî tarafından şu şekilde aktarılmaktadır: “80 (699-700) yılında Abdülazîz b. Mervân'ın Mısır'daki vâlîliği esnasında Abdülvâhid b. Ebî'l-Kunûd İskenderiye'den hareket ederek Franklara saldırdı ve Kıbrıs'a kadar geldi.”⁶⁹

Bununla birlikte mezkûr halifeden sonra gelen oğulları I. Velîd (86-96/705-715) ve Süleyman b. Abdülmelik (96-99/715-717) dönemlerinde adaya dâir mevcut durum Emevî Hilâfeti için değişmemiş görünmektedir.

Halife Ömer b. Abdülazîz (99-101/717-720) devrinde ise Bizans, Akdeniz'de tekrar güçlenmeye başladı. Emevî Halifesi, Bizans'ın Mısır'daki Tinnis şehrine 102 (720-721)

64 Wolff'un yaptığı kapsamlı çalışmadan bu kelimenin Batı'da ilk ortaya çıkışı milâttan sonra III. yüzyılın ilk yarısına tekabül etmektedir. IV. ve V. asırlara kadar Roma İmparatorluğu'nun topraklarını belirtmek ve daha sonra Karolenjyen ile Germen İmparatorluğu dönemlerinde Avrupa'daki toprakların bir bölümünü ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Romania ismine 1081 yılından önce Bizans İmparatorluğu'nun resmî vesikalarında rastlanmazken, bu tarihten sonra imparatorlar bu adı Bizans İmparatorluğu anlamında kullanmaya başlamışlardır. Batılılar tarafından Romania ismiyle genel olarak Bizans'ı ya da imparatorluğun Batı'daki topraklarının bir bölümünü belirtmek, ilk üç Haçlı Seferi'nin Lâtin kaynaklarında ise Bizans'ın Anadolu'daki topraklarını ifade etmek amacıyla bu tâbir kullanılmıştır. IV. Haçlı Seferi'nin akabinde bu isim İstanbul Lâtin İmparatorluğu'nu tanımlamaktaydı. Bkz. Robert Lee Wolff, “Romania: The Latin Empire of Constantinople”, *Speculum* XXIII-1, (1948), 1-34. Krş. İsmail Koçuk, “İznik Bizans Devleti Tarihi Kuruluş Devri (1204-1214)”, (Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 110, dipnot 369.

65 Nurettin Koçhan, “Kyzikos, Hellespontus'ta Bir Eyalet Merkezi”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 31 (2013), 70.

66 Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, 225; Hill, *A History of Cyprus*, I:289; Christides, *The Image*, 43; Kyrris, “The Nature”, 168-169. Diğer yandan Constantine Porphyrogenitus (*De Administrando Imperio*, 225) Arapların Kıbrıs'ı fethettiklerini ve adanın yedi yıl boyunca terk edilmiş, ıssız olduğunu kaydetmektedir. Yazar Kıbrıs'ın durumu hakkında mübâlâğalı bir tanımlamada bulunmuş görünmektedir.

67 Kyrris, “The Nature”, 168-169.

68 Hill, *A History of Cyprus*, I:289-290.

69 İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, I:200. Krş. Elmakias, *The Naval Commanders of Early Islam*, 65.

yılında saldırması üzerine⁷⁰ daha önce Abdülmelik b. Mervân döneminde Kıbrıs vergisine eklenmiş olan 1.000 dinarı azaltmaya mecbûr kaldı.⁷¹ Belki de bu durum Bizans başkentine Müslüman Araplar tarafından düzenlenen ve başarısızlıkla sonuçlanan uzun soluklu İstanbul muhâsarasının⁷² bir neticesiydi.

Muzaffer Bizans donanma filoları 725'te Mısır Deltası'na bir kere daha baskın düzenlediler.⁷³ 105-125 (724-743) seneleri arasında hüküm süren Hişâm b. Abdülmelik döneminde Bizans'ın Kuzey Afrika'da sorunlar yaşamaya başlaması ve imparatorluk içinde yaşanan karışıklıklar Emevîler için arzu edilen şartları oluşturdu. Taberî 108 yılı hâdiseleri (726-727) içinde şu bilgileri vermektedir: “*Muâviye b. Hişâm b. Abdülmelik, Meymûn b. Mihrân ile berâber Şâmlularla savaşmış ve denizden Kıbrıs'a geçmiştir. Karada ise Mesleme b. Abdülmelik muhârebe etmiştir.*”⁷⁴ Diğer yandan Kıbrıs'tan alınan haraç bu dönemde Abdülmelik b. Mervân tarafından daha önceden belirlenmiş olan seviyeye yeniden yükseltildi.⁷⁵ Alınan haracın artırılması ve azaltılması sâhip olunan kuvvetin zayıflığına ya da fazlalığına işâret eder görülmektedir.

Bizans donanması, 119'da (737) Doğu Akdeniz'de şartların oluşturduğu fırsattan istifâde ederek Mısır'a yeniden saldırdı ve bu hücum esnâsında Müslümanlara âit pek çok gemiyi ele geçirdi.⁷⁶ Bu durumu 727'de Araplara karşı muhâlefet eden Mısırlıların⁷⁷ (Kıptîlerin) 739 senesi ayaklanması izledi ve Mısır'daki isyanın başladığı Nil kıyısındaki Dimyat şehrine 360 gemiden müteşekkil daha büyük bir saldırı yapıldı.⁷⁸

Bizans'ın bahsi geçen bu harekâtlarına cevap vermek isteyen Emevî Halifesi II. Velîd b. II. Yezîd (125-126/743-744) kardeşi Gamr b. II. Yezîd'i 125 (743) yılında gazâyâ gönderdi. Deniz kuvvetlerinin başına Esved b. Bilâl el-Mühâzi'yi getirdi ve ada halkının ya Şam'a ya

70 el-Kindî, *Kitâbü'l-Vülât*, 70; Lewis, *Naval Power*, 67; Öztürk, *a. g. e.*, 32; E. W. Brooks, “The relations between the empire and Egypt from a new Arabic Source”, *Byzantine Zeitschrift* 22/2 (1913), 383.

71 Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 180; Hill, *A History of Cyprus*, I:286; Lewis, *Naval Power*, 67; Öztürk, *a. g. e.*, 32; Kyrris, “The Nature”, 165.

72 Mezkûr muhâsara hakkında bkz. Vassilios Christides, “The Second Arab Siege of Constantinople (717-718?): Logistics and Naval Power”, *Bibel, Byzanz und Christlicher Orient* içinde, ed. D. Bumazhnov, E. Grypeou vd., (Leuven: Peeters, 2011), 511-535.

73 G. Wiet, *L'Egypte Arabe*, (Paris: 1937), 56; Lewis, *Naval Power*, 67.

74 Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, VII:40. Krş. İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi İbnü'l-Esir el-Kâmil fi'l-târîh Tercümesi*, Türkçe trc. Yunus Apaydın, (İstanbul: 1986), V:119-120; Hill, *A History of Cyprus*, I:290 dipnot 4; Lewis, *Naval Power*, 68; Kyrris, “The Nature”, 169. Theophanes (*The Chronicle*, 96) yalnızca Muâviye'nin Romanya'da muhtelif yerlere saldırdığını ve geri çekildiğini kaydetmektedir. İbn Tağrîberdî (*en-Nücümü'z-zâhire*, I:261) bu hâdiseyi hicrî 107 yılı olayları içinde zikretmektedir.

75 Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 180; Hill, *A History of Cyprus*, I:285; Lewis, *Naval Power*, 68; Kyrris, “The Nature”, 165.

76 el-Kindî, *Kitâbü'l-Vülât*, 79-80. Krş. Lewis, *Naval Power*, 68-69; Pryor ve Jeffreys, *The Age*, 33; Öztürk, *a. g. e.*, 34.

77 Ebü'l-Ferec, *Abü'l Farac Tarihi*, I:195.

78 Brooks, “The relations”, 383. Krş. Lewis, *Naval Power*, 69; Pryor ve Jeffreys, *The Age*, s. 33; Öztürk, *a. g. e.*, 34. Elmakias (*The Naval Commanders of Early Islam*, 108-109) İslâm donanmasının 123 (741) yılında İskenderiye kıyılarına saldıran Bizans filosunun gemilerinin peşine düştüğünü, Bizanslıların geri çekilmeyi ve Kıbrıs'a doğru yelken açmayı başardıklarını kaydetmektedir. Adanın hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar için sığınak bölgesi olduğunu göstermesi açısından bu durum önem teşkil etmektedir.

da Bizans'a gitmesini sağlaması adına onu Kıbrıs'a sefer için görevlendirdi. Yapılan hareket sonrasında halkın bir kısmı İslâm'ı kabul etti, donanma amirali Esved b. Bilâl el-Mühâzî Müslümanlığa ihtidâ edenleri Şâm'a gönderdi. Bizans'a sığınmayı tercih edenleri de oraya yolladı.⁷⁹ Belâzürî, Kıbrıs'a yapılan nakillerin neticesi hakkında şu mâlûmatı vermektedir: “*Halk bu sürgünü iyi karşılamadı [ve] bunun üzerine [III.] Yezîd b. [I. Velid b.] Abdülmelik [126/744], onları yurtlarına geri gönderdi. Müslümanlar, onun bu kararını güzel buldular ve halîfeyi âdil gördüler.*”⁸⁰ II. Velid'i böyle bir tavra iten sebep hususunda Belâzürî ayrıca şu bilgiyi aktarmaktadır: “*Kendilerinden şüphe duyarak birçok Kıbrıslıyı Suriye'ye gönderdi.*”⁸¹ Bununla birlikte câsusları vâsıtasıyla birtakım bilgiler edindiği için böyle bir karar almış olması çok tabiidir. Nitekim en nihâyetinde ada her iki tarafın müşterek kullandığı ve hâkim olduğu bir bölge idi.

Theophanes⁸² ise 1 Eylül 742-31 Ağustos 743 tarihleri arasındaki hâdiseleri anlatırken Kıbrıs Adası hakkında şu mâlûmatı nakletmektedir: “*Gamr komutasındaki Araplar, Romanya'ya hücum edip çok sayıda esir almışlar ve geri çekilmişlerdi. Aynı yıl Velid, Suriye'ye Kıbrıslıları yeniden yerleştirdi.*”

130 (747) yılında son Emevî Halifesi II. Mervân b. Muhammed (127-132/744-750) döneminde Kıbrıs'ın Kerameia Limanı⁸³ açıklarında Bizans ve Emevî donanmaları arasında büyük bir deniz savaşı vuku buldu. Doğu Akdeniz'de yaklaşık 100 senedir devam eden Emevî-Bizans mücâdelesinin denizlerdeki kaderini belirleyen bu muhârebe, aynı zamanda iki devlet arasındaki son büyük deniz savaşı oldu. Theophanes,⁸⁴ Emevîlerin ada açıklarındaki bu hezîmeti hakkında şunları kaydeder: “*Arapların İskenderiye'den Kıbrıs'a gerçekleştirdiği mevcut bir sefer sırasında Romalılara âit bir filo da oradaydı. Kıbyrrhaiote birliğinin generali limanda bulunan Araplara âniden saldırdı ve limanın ağzını tuttu. 1.000 adet⁸⁵ savaş gemisinin (dromon) olmasına karşın sâdece üç tanesinin kurtulabildiği söylenir.*” Bizans filosu çok daha küçük

79 Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, VII:227; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, V:229; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fînûni'l-edeb*, XXI:285; Hill, *A History of Cyprus*, I:291; Lewis, *Naval Power*, 69; Elmakias, *The Naval Commanders of Early Islam*, 95, 109; R. J. H. Jenkins, “Cyprus between Byzantium and Islam A. D. 685-965”, *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Century* içinde, (London: 1970), 1013; Kyrris, “The Nature”, 169.

80 Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 180, 182. Agapius (*Kitab al-Unvan*, 512) yalnızca [II.] Velid tarafından Kıbrıs'tan çıkarılan halkın III. Yezîd devrinde adaya döndürüldüklerini kaydeder. Belâzürî aynı zamanda farklı bir sebepte Kıbrıs Adası için fakihlere danışıldığından uzun uzadıya bahsetmektedir. Bkz. Kıbrıs bahsi.

81 Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 180. Agapius (*Kitab al-Unvan*, 511) [II.] Velid b. [II.] Yezîd Kıbrıs ahâlisini vatanlarından ayrılarak komşu bölgeler olan Sûr ve Sayda arasındaki sâhil bölgelerinde ikamet etmelerini buyurdu ibâresini kullanmaktadır.

82 *The Chronicle*, 107-108. Krş. Lewis, *Naval Power*, 69.

83 Keramaia'nın yeri konusundaki bâzî teoriler için bkz. Christides, *The Image*, 48-49. Yazara göre Keramaia, Bodrum Halikarnas yakınlarında eski zamanlarda Kerameikos olarak adlandırılan ve bugün Keramos, yâni Kerme adını taşıyan bir koyda yer alır. Bugün aynı konumda bulunan küçük bir kasaba Keram adıyla bilinmektedir.

84 Theophanes, *The Chronicle*, 113. Krş. Nikephoros Patriarch of Constantinople, *Short History*, 141; Hill, *A History of Cyprus*, I:291; Lewis, *Naval Power*, 69; Christides, *The Image*, 47; Brooks, “The relations”, 383-384; Jenkins, “Cyprus”, 1013.

85 Paulus Diaconus (*Historia Miscella*, sütun 1095) Keramaia açıklarındaki mezkûr savaşta Müslüman Arapların 30 dromon gemisine sâhip olduğunu kaydetmiştir. Yazar tarafından zikredilen bu rakam daha makul görünmektedir.

olmasına karşın büyük olasılıkla Grek Ateşi ile silâhlanmıştı.⁸⁶ Bu deniz muhârebesi, Emevî-Bizans mücâdelesinin denizlerdeki kaderini belirlerken, aynı zamanda Suriye ve Mısır'da bulunan Müslüman donanma kuvvetlerinin de uzun süre kendilerini toparlayamamasına sebep oldu ve Akdeniz'deki güç dengesi Bizans lehine değişti.

4) Abbâsiler (132-656/750-1258) Zamanında Kıbrıs Adası

Abbâsiler dönemi Müslümanların politik olarak yeni arayışlar içerisine girdiği ve bölgesel amaçlar konusunda da farklı yönler tevcih ettiği bir devirdir. Bu siyâsî değişimi etkileyen en mühim sebep, elbette başkentin Şam'dan Bağdat'a taşınmasıydı. Bu durum aynı zamanda güç merkezinin Emevî iktidârı döneminde politik nüfuz sahası olarak Akdeniz kıyısında bulunan Mısır ve Suriye'den, Bağdat'ın merkez olacağı Batı Asya'nın iç kısımlarına doğru geçişi temsil ediyordu.⁸⁷ Başkentin Bağdat'a taşınması devleti Akdeniz'den uzaklaştırdığı gibi, hilâfet ordusunun daha etkili biçimde kara kuvvetleri olarak teşekkül etmesine yol açtı.⁸⁸

Abbâsiler zamanında Kıbrıs'a düzenlenen ilk sefer Ebû Ca'fer el-Mansûr (136-158/754-775) döneminde gerçekleştirilmişti. 747 yılında Müslümanların Kıbrıs açıklarındaki son yenilgisinden sonra Suriye donanması yavaş yavaş toparlanmaya başlamıştı. Bu durumun da tesiriyle 157 (773) yılında Kıbrıs'a bir sefer yapıldı ve adanın vâlisi tutsak edildi.⁸⁹ Abbâsî otoritesinin adada hissedilmesine sebep olan bu çıkarmayla birlikte Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik zamanında Kıbrıs halkı aleyhine eklenen 1.000 dinar kaldırıldı ve vergi miktarı Muâviye dönemindekiyle eş değer kılındı. Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un bu konuda şu sözleri sarf ettiği rivâyet edilmektedir: "*Biz, onlara insaflı davranmaya en lâyük kimseleriz; onlara zulmederek mal sâhibi olmadık.*"⁹⁰

Özellikle Hârûnürreşid'in hilâfeti döneminde (170-193/786-809) sağlanan iç istikrarın etkisiyle dış ilişkilere gerekli önemin verilmesi, devletin hem karada hem de denizde tekrar güçlenmesiyle neticelendi. Kara ordusu kadar özellikle Bizans'la yapılan mücâdelelerde ve sâhillerin müdâfaa edilmesinde büyük yararlılıklar gösteren donanmaya Halife Hârûnürreşid

86 Lewis, *Naval Power*, 69.

87 Lewis, *Naval Power*, 99; Öztürk, *a. g. e.*, 35.

88 Steven Runciman, "Deniz Kuvvetinin Ortaçağ Tarihindeki Rolü", *III. Türk Tarih Kongresi (Ankara 15-20 Kasım 1943)* içinde, (Ankara: 1948), 159.

89 Theophanes, *The Chronicle*, 133; Brooks, "The relations", 384; E. W. Brooks, "The Struggle With the Saracens (717-867)", *The Cambridge Medieval History*, (New York: 1923), IV:123. Krş. Hill, *A History of Cyprus*, I:292; Lewis, *Naval Power*, 100; Christides, *The Image*, 70; Kyrris, "The Nature", 171. Andrê Clot (*Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, Türkçe trc. Nedim Demirtaş, (İstanbul: 2007), 128) seferin yılını 771 olarak zikretmektedir. Theophanes'in (*The Chronicle*, 133) kaydını zikretmek faydalı olacaktır. 1 Eylül 772-31 Ağustos 773 tarihleri arasındaki hâdiseleri anlattığı kısımda yazar şu ifâdeleri kullanmaktadır: "... *Hristiyanların çoğu deniz yoluyla Romanya'ya kaçtı. Kıbrıs'ta yerel topluluğun temsilcisi olan Lakhepaphos ve Sergios Kourikos, Sykes'in dışında ele geçirildi.*" Syke: Bugün Mersin ilindeki Softa Kalesi. Bkz. Theophanes Confessor, *Chronographia*, İngilizce trc. Cyril Mango-Roger Scott, (Oxford: 1997), 615, dipnot 1. İbn Asâkir (*Târîhu medîneti Dimaşk*, nşr. Muhibbüddin Ebî Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî, XXVI, (Beyrut: 1995), 252) donanma komutanı el-Abbâs ibn Süfyân el-Has'amî'nin 146'da (763) Kıbrıs'a yapılan deniz harekâtını rivâyet etmektedir. Krş. Elmakias, *The Naval Commanders of Early Islam*, 112.

90 Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 180. Krş. Kyrris, "The Nature", 165.

zamanında büyük ehemmiyet verildi. Kıbrıs'ın Bizans hâkimiyetine daha yakın olmasından mütevellit hilâfetin menfaatleri mûcibince adaya iki sefer düzenlendi.

Bu seferlerin ilki Theophanes'in kaydına göre 1 Eylül 789-31 Ağustos 790 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Yazarın Kıbrıs'a yapılan bu sefer hakkında verdiği mâlûmat şu şekildedir: “*Bu yıl içerisinde bir Arap donanması Kıbrıs'a gitti; İmparatoriçe [İrene (797-802)] bunu önceden bilerek tüm Roma deniz gücünü topladı ve Araplara karşı gönderdi. Onlar Myra'ya [Adana/Pozanti] ulaştığı zaman iki Roma Amirali Khelidonion [Antalya/Kale] burnunu geçip Attaleia [Antalya] Koyu'na girdiler. Araplar hava iyi olduğu için Kıbrıs'tan ayrıldılar. Onlar yeniden göründükleri zaman Roma amiralleri karada onları gördüler; onlar ordularını toplayarak saldırmak için hazırlık yaptılar. Yetenekli, güçlü bir adam olan Kartaca Generali Theophilos gözü kara biriydi ve diğerlerinin önünden onlarla savaşmak için ayrıldı. Araplar, onu yendiler ve onu hâin olmaya, hediyeler almaya zorlayan Hârûn'a getirdiler. O, kabul etmediği için uzun bir süre işkence gördü fakat yine de teslim olmadı. O, kılıçlara mâruz kaldı ve asil bir şekilde şehit oldu.*”⁹¹ İslâm kaynaklarının bu yılda Kıbrıs'a düzenlenen sefer hakkında bilgi verdiği rastlamak mümkün olmamıştır.

Mezkûr dönemde Bizans'taki taht mücadeleleri sürmeye devam etmekteydi. İmparatoriçeyi deviren I. Nikephoros (802-811) Bizans İmparatoru olduktan sonra Abbâsiler tarafından tahsil edilen vergiyi artık göndermeyeceğini küçümseyici ve tehditkâr bir üslupla Abbâsî Hilâfeti'ne bildirmişti. Halife Hârûnürreşîd kendisine gönderilen mektuba çok daha sert bir şekilde yanıt verdi ve İslâm-Bizans mücadelesi hem karada hem denizde yeniden başladı.⁹²

Abbâsî Halifesi, 190 (806) yılında Bizans üzerine sefere çıktı. Hıristiyan topraklarına farklı kumandanlar vâsıtasıyla çok sayıda sefer tertip edildi ve birçok Bizans bölgesi ele geçirildi. Humeyd b. Ma'yûf ise Suriye ve Mısır sâhillerinin zabtıyla görevlendirildi. Donanma amirali, antlaşma şartlarını bozan⁹³ Kıbrıs Adası'na geldi ve burayı yakıp yıktıktan sonra 16.000⁹⁴ Kıbrıslıyı esir olarak ele geçirip tutsakları Râfika'ya⁹⁵ getirdi. Ele geçirilenler burada satıldılar ve hatta adanın üskûfünün [Hıristiyanlıkta *muhtemelen* (?) papaz veya (farklı) bir mertebe] bedeli 2.000 dinarı buldu.⁹⁶ Aynı yıl Kıbrıs ahâlisi yine antlaşmayı⁹⁷ bozdu. Bu defa onlarla Ma'yûf b. Yahya savaştı ve âsileri esir etti.⁹⁸

91 Theophanes, *The Chronicle*, 149. Krş. Hill, *A History of Cyprus*, I:292-293; Lewis, *Naval Power*, 102; Pryor ve Jeffreys, *The Age*, 41, 400; Christides, *The Image*, 70; Brooks, “The relations”, 384; Jenkins, “Cyprus”, 1013.

92 Karşılıklı yazılan mektuplar hakkında bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X:328.

93 Bu ibâre Kıbrıs halkının Bizans ile işbirliği içinde olduğunu göstermektedir.

94 17.000 rakamı da zikredilmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi İbnü'l-Esîr el-Kâmil fi't-târih Tercümesi*, Türkçe trc. Abdullah Kôşe, (İstanbul: 1986), VI:177.

95 Yâkût el-Hamevî (*Mu'cemü'l-büldân*, nşr. Heyet, (Beyrut: 1977), III:15) Rakka'ya kadar uzanan bir beldedir. Her ikisi de Fırat Nehri'nin kenarındadır. Râfika ve Rakka arasında 300 kolluk bir mesâfe vardır.

96 Taberî, *Târihu'l-Ümem*, VIII:320; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, VI:177; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X:344; Hill, *A History of Cyprus*, I:293; Christides, *The Image*, 71-72. Belâzürî (*Fütûhu'l-Büldân*, 180) ve Ya'kübî (*Târihu'l-Ya'kübî*, III:168) yıl belirtmeden Kıbrıs'a dâir rivâyetlerini naklederler. Belâzürî (*Fütûhu'l-Büldân*, 180) aynı zamanda Hârûnürreşîd'in esir alınan kimselerin geri gönderilmesini emrettiğini ve tutsakların iade edildiğini zikretmektedir.

97 Kaynaklardaki nakillerden ada halkının Bizans yanlısı bir tutum içinde olduğuna dâir bir izlenim oluşmaktadır.

98 Taberî, *Târihu'l-Ümem*, VIII:322; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, VI:177; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'l-zâhire*,

Theophanes⁹⁹ ise 1 Eylül 805-31 Ağustos 806 tarihleri arasında zikrettiği Kıbrıs'a yapılan bu çıkarma öncesi ve Müslümanların bu seferi hususunda şu bilgiyi vermektedir: “*Aynı yılda Arapların hükümdarı Hârûn, Suriyeli, Filistinli ve Libyalı 300.000 kişilik ağır silâhlı ordusu ile Roma İmparatorluğu'na saldırdı. O, Ankara'ya kadar ulaşan 60.000 kişilik bir akıncı birliği gönderdi fakat orayı gözlemledikten sonra birlik geri çekildi. İmparator Nikephoros [802-811] çok korkmuştu, ancak güçsüz ve umutsuz bir şekilde gemileriyle ilerlemişti ki bu da onun endişesinin yoğunluğunu gösterir. Düşmanın yenilgisini kutlamak için birçok anıt inşâ ettikten sonra Goulaion Râhibi olan Synnada Başpiskoposu Peter ve Amatrix [Amasra] Vâlisi Gregory'yi barış istemek için Hârûn'a gönderdi. Uzun bir süre müzâkere ettikten sonra Hârûn'a senede 30.000 altın ödenmesinin yanı sıra imparatorun kendisi için üç, oğlu için de üç altın kelle vergisi ödenmesi kararlaştırılmıştır. Hârûn ise bu paraları aldığına 10.000 talent alacağından daha çok sevinmişti çünkü bu, Roma İmparatorluğu'nu boyunduruk altına aldığına bir nişânesiydi. Görüşmeciler aynı zamanda Arapların ele geçirdiği kaleleri yeniden inşâ etmeyeceklerine karar verdiler. Fakat Arapların geri çekilmelerinden sonra Nikephoros derhâl kaleleri yeniden yaptırdı ve güçlendirdi. Hârûn bunu öğrendiği zaman Thebasa'ya¹⁰⁰ aldığı bir kuvvet gönderdi. Aynı zamanda Kıbrıs'a bir filo gönderip kiliselerini yıktı ve Kıbrıslıları buralara tekrar yerleştirdi. Barış antlaşmasını bozmuş ve pek çok hasara sebep olmuştu.” Bu dönemde barışı koruyan yegâne hususun Bizans İmparatorluğu'nun Abbâsilere verdiği haraç olduğu açıktır. Altını çizmek gerekmektedir ki gerek İslâm kaynakları gerekse Bizanslı müellif Theophanes'in kayıtları açık bir şekilde iki tarafın birbirini barışı bozmakla itham ettiğini göstermektedir.*

Kıbrıs üzerine 190 (806) senesinde düzenlenen bu çıkarmadan sonra Müslüman Arapların adaya yaptığı başka bir sefer hakkında bilgiye rastlamak mümkün olmamıştır. 867-1056 yılları arasında Bizans'ta hâkim olan Makedonya hânedanın ilk hükümdarı I. Basileios (867-886) zamanında Kıbrıs yedi yıl boyunca Bizans idâresi altında idi ve adanın yönetimi Ermeni asıllı General Alexius'a tevdi edilmişti. Bununla birlikte Kıbrıs, harac-güzar olduğu Arapların eline yeniden geçti.¹⁰¹

VI. Leo (886-912) devrinde adanın bir kez daha Bizans'ın hâkimiyeti altına girdiğine dâir rivâyetler bulunmaktadır. Şöyle ki, Kibyrrhaiote deniz theması strategosu, Kıbrıs Hıristiyanlarının

II:133. Ebü'l-Fidâ (*el-Muhtasar*, II:29) hicrî 190 yılında Kıbrıslıların antlaşmayı bozmaları üzerine Mısır ve Şam sâhillerinde görevli olan *Ma'tük b. Yahyâ*'nın Kıbrıs'a sefer düzenlediğini ve birçok kişiyi esir olarak ele geçirdiğini zikreder. Ayrıca bkz. Pryor ve Jeffreys, *The Age*, 42; Elmakias, *The Naval Commanders of Early Islam*, 119.

99 Theophanes, *The Chronicle*, 163; Hill, *A History of Cyprus*, I:293; Lewis, *Naval Power*, 104; Christides, *The Image*, 71; Jenkins, “Cyprus”, 1008.

100 Bu kent, Kybistra/Herakleia/Ereğli'nin takriben 35 kilometre batısındaki Sidamara'nın (Bugün, Ambararası Köyü) 15 kilometre batısındadır. Bkz. Bilge Umar, *Türkiye'de Tarihsel Adlar*, (İstanbul: 1993), 783.

101 Constantinos Porphyrogenetos, *De Thematibus*, 81. Krş. Hill, *A History of Cyprus*, I:294; Lewis, *Naval Power*, 143; Pryor ve Jeffreys, *The Age*, 62; Christides, *The Image*, 69. Eğer Porphyrogenitus'un –muhtemelen– dedesini övmek için anlattıkları dikkate alınırsa bu durum bir anlamda Kıbrıs Adası'nın işgali ve antlaşmanın bozulmasıdır. Bu hususta bkz. R. H. Dolley, “A Forgotten Byzantine Conquest of Kypros”, *Bulletin de l'Academie Royale de Belgique. Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politiques (5th Series) XXXIV* (1948), 209-224. Bununla beraber el-Antâkî'nin kaydından adada hâkimiyetin Araplar için de sürdüğü anlaşılmaktadır.

Arkhonu Protospatharios Leon Symbatikos ile Antalyalı Merdeilerin Katepano'suna Girit ve Suriye arasındaki iletişimi engelleme, Tarsus Körfezi'ndeki, Trablus ve Lazkiye'ye kadar olan Suriye kıyısındaki limanlarda istihbâratı sağlama görevi verildi.¹⁰² Bu durum açık bir şekilde Kıbrıs'ın var olan antlaşma şartlarını ihlâl ettiğine işâret etmektedir ki takriben 10 yıl sonrasında yaşanacak gelişmeler bu durumu ispatlar niteliktedir.

X. yüzyılın meşhur coğrafyacı ve seyyahlarından Mes'ûdî (ö. 345/956) Kıbrıs Adası'na 299 (911-912) senesinde yapılan sefer hakkında şu mâlûmatı nakletmektedir: “*Bu yıl Bizans gemilerinin amirali Himerios [Arapça metinde: Fâris] Şâm sâhillerine geldi. Uzun bir savaştan sonra Kubbe Kalesi'ni ele geçirdi. Müslümanlardan herhangi bir yardım gelmeyince Lazkiye şehrini zaptetti ve birçok kimse esir alındı. Yine bu sene de Akdeniz'deki Müslüman gemilerin kumandanı Dimnâna¹⁰³ [Taberi ve İbnü'l-Esir'de = Dimyâna], Kıbrıs'a çıkarmada bulundu. Çünkü ada halkı İslâm'ın başlangıcında verdikleri sözü tutmamışlardı. Verdikleri söz şu idi: Müslümanlara karşı Bizans'a, Bizans'a karşı da Müslümanlara yardım etmeyeceklerdi ve verilecek haracın yarısı Müslümanlara yarısı da Bizanslılara âit olacaktı. Dimnâna bu adada dört ay kaldı. Bu süre zarfında birçok kimseyi esir alıp, her şeyi yakıp yıktı ve ele geçirdiği mevkileri sağlamaştırmaya başladı.*”¹⁰⁴

Bizans Amiralî Himerios'un Kıbrıslılardan yardım aldığına dâir mâlûmat Mes'ûdî'nin kaydı dışında 852-925 yılları arasında yaşamış olan, Mart 901-Şubat 906 ve Mayıs 912-Mayıs 925 tarihleri arasında Konstantinopolis Patrikliği görevini yürüten I. Nicholas Mysticus'un 913'ün sonları ile 914'ün başlarında Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh'a (295-320/908-932) yazdığı bir risâlede de mevcuttur. Patrik tarafından adadakilerin Bizans Amiralî Himerios'a aslında yardımda bulunmadığı ve Kıbrıs'ın Araplar tarafından cezalandırılmasının hatalı olduğu gönderilen yazıda geniş bir şekilde îzah edilmektedir. Bununla birlikte Patrik Nicholas Mysticus aynı mektubunda Müslümanların deniz kuvvetleri kumandanı Dimnâna'nın adayı zaptettikten sonra Kıbrıs halkına karşı muâmelesi hakkında mâlûmat vermekte ve şikâyetlerde bulunmaktadır.¹⁰⁵ Câsusluk faâliyetlerinin her zamankinden çok daha fazla yürütüldüğü bir

102 Constantinos Porphyrogenitus, *De Ceremoniis*, İngilizce trc. Ann Moffatt-Maxeme Tall, *The Book of Ceremonies*, (Leiden: Brill, 2012), 657. Krş. Hill, *A History of Cyprus*, I:294; Lewis, *Naval Power*, 144; Jenkins, “Cyprus”, 1010.

103 Bu isim kaynaklarda muhtelif biçimlerde kullanılmaktadır: Damianos, Damiane, Damiyane.

104 Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher (fi tühafi'l-eşraf mine'l-mülük ve ehli'd-dirâyât)*, nşr. Kemâl Hasan Mer'î, (Beyrut: 2005), IV:246. Krş. Hill, *A History of Cyprus*, I:294; Christides, *The Image*, 72-74; Jenkins, “Cyprus”, 1013; Kyrris, “The Nature”, 171.

105 Pryor ve Jeffreys (*The Age*, 63, dipnot 103; 64, dipnot 106) mektubun Girit Emîri'ne yollandığını fakat şüphesiz ki mektubun aslında Muktedir-Billâh'a gönderildiğini belirtirken, mektubun tarihi hakkında birtakım şüphelere değinir. Yapılan îzaha göre; gönderilen yazının 904-905 yılına tarihlenmesinden ve Selânik'teki mahkûmların serbest bırakılmasının istenmesinden ziyâde, mektubun 913-914 yılına tarihlenmesi gerektiği ve Himerios'un 910-912 yılındaki seferindeki yenilgisi sırasında ele geçen mahkûmları işâret etmesi mümkündür. Mektubun yazıldığı kişi ve tarih hakkında ayrıca bkz.: Christides, *The Image*, 74; Jenkins, “Cyprus”, 1008; a. mlf., “A Note on the “Letter to The Emir” of Nicholas Mysticus”, *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Century* içinde, (London: 1970), 399-401. Patrik Nickholas eserinde (*Nicholas I Patriarch of Constantinople Letters*, İngilizce trc. R. J. H. Jenkins ve L. G. Westerink, (Washington: 1973), 3, 5, 7, 9, 11, 13) Kıbrıslıların Himerios'a yardım etmediklerini, ada halkı yanlış yapmış olsa dahi her zaman Araplara haraçlarının (vergilerinin) ödenmesi

dönemde patriğin Müslümanların adada güvenilir bilgi kaynaklarının olmadığını düşünmesi ve Kıbrıs'a yapılan çıkarmanın isâbetli bir seçim olmadığını iddia etmesi ilginçtir. Onun ifâdeleri Kıbrıs'taki dindaşlarını koruma iç güdüsüyle kalemini kullandığını ve mübâlâgalı şikâyetlerde bulunarak durumu düzeltmeye çalıştığını düşündürmektedir.

Belirtmekte fayda bulunmaktadır ki *Aziz Demetrianus*'un (ö. 913) bizzat halife nezdindeki girişimleri netîcesinde esir olarak ele geçirilen Kıbrıslılar serbest bırakılmış ve yaşlı din görevlisiyle birlikte adaya geri gönderilmişlerdir.¹⁰⁶

Donanma kumandanı Dimnâna'nın 911-912 yılında Kıbrıs'a düzenlediği ve dört ay süren ikametinden sonra adanın durumu hakkında kaynaklarda muğlak ifâdelere rastlanmaktadır. Girit'in 15 Muharrem 350 (7 Mart 961) tarihinde Bizans tarafından zapt edilmesinin ardından Kıbrıs da ele geçirildi. Bizans filusunun 353 [(964-965)] yılında adayı ele geçirmesi hakkında el-Antâkî tarafından rivâyet edilen mâlûmat şu şekildedir: “[İmparatorluk] Girit Adası'ndan sonra Kıbrıs'ı ele geçirdi; Kıbrıslıların barış antlaşmasına göre [tarafsızlaştırma] Bizanslılara ve aynı zamanda Müslümanlara da mallarını [vergilerini / haraçlarını (?)] göndermiş olmalarına rağmen [Bizans] adaya hâkim oldu.”¹⁰⁷ Bu ifâde Kıbrıs'ın zaptına kadar adanın her iki tarafla münâsebet içinde olduğunu göstermektedir.

5) Bizans İmparatorluğu ve İslâm Hilâfeti'nin (Emevî/Abbâsî) Adadaki Müşterek Hâkimiyetine Dâir

Yaygın olan kaniya göre tarihsel süreçte hem Bizans hem de Müslüman Arapların jeopolitik konuma hâiz Kıbrıs Adası üzerindeki bu yaklaşımı “Ortak (İkili) İdâre” veya “Naturel

hususunda sâdik kalan Kıbrıs'ın cezalandırılmasının âdil olmadığını geniş bir şekilde anlatmakta ve Dimnâna hakkında çok sert, eleştirel ibâreler kullanmaktadır.

106 H. Gregoire, “Saint Demetrianos, évêque de Chytri (île de Chypre)”, *Byzantinische Zeitschrift XVI* (1907), 232 vd. *Aziz Demetrianus'un Yaşamı [The Life of Saint Demetrianus]* muhtemelen psikoposla yakından ilişkili bir keşiş olan bilinmeyen bir yazar tarafından te'lif edilmiştir. Müellif, *Aziz Demetrianus*'un psikopos olarak tâyin edildiği Chytri [Khytri] bölgesinden bir Kıbrıs yerlisi olduğunu ifâde eder. Azizin psikoposluk görev süresi boyunca Araplar Chytri'yi muhâsara etti ve oradan çok sayıda Kıbrıslıyı esir etti. Mezkûr aziz yaşlı olmasına rağmen Bağdat'taki halifenin yanına giderek Araplar tarafından ele geçirilen Kıbrıslıların özgürlüğü için yalvardı ve nihâyetinde tutsakları kurtarmayı başardı. Krş. Hill, *A History of Cyprus*, I:294, dipnot 4; Christides, *The Image*, 36; R. J. H. Jenkins, “The Mission of St. Demetrianus of Cyprus to Bagdad”, *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Century* içinde, (London: 1970), 272 vd. Grekçe ve Latince metinlerdeki ilgili kısımların tercümesinde yardımcı olan İsmail Koçuk'a müteşekkirim.

107 Yahyâ b. Saïd el-Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, (Trablus: 1990), 96, 106. Ayrıca Kıbrıs'ın Bizanslılar tarafından ele geçirilişi hakkında bkz. Ebü'l-Ferec, *Abû'l-Farac Tarihi*, I:328. Bizanslı yazar John Skylitzes (*A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, İngilizce trc. John Wortley, (Cambridge: 2010), 259) Nikephoros Phokas'ın (963-969) Arapları adadan kovduğunu ve Bizans donanmasının Niketas Chalkoutzes'in önderliğinde Kıbrıs'ı geri aldığı kaydetmektedir. Krş. Hill, *A History of Cyprus*, I:295; Christides, *The Image*, 81.

Condominium” (tarafsız ortak sâhiplik) olarak tavsif edilmektedir.¹⁰⁸ Muhammed Hamîdullah¹⁰⁹ Kıbrıs’ın bu dönemdeki durumunu şu şekilde tanımlamaktadır: “Bağımsız bir devlet, ikili tâbiyet durumu.” Christides ise “Her yıl iki devlete haraç ödemesinin Kıbrıs’ın bağımsız devlet statüsünü azaltmadığı” şeklinde ilginç bir yorumda bulunmaktadır.¹¹⁰

Nasıl tanımlanırsa tanımlansın Bizans ve Müslüman Arapların adadaki müşterek hâkimiyeti, ilk fetih harekâtından itibaren 300 yıldan fazla sürmüştür. Bu hususu ispat eden birçok misâl bulunmaktadır. Örneğin, mâcerâpest İngiliz Willibald, 723 yılında kutsal topraklara giderken Kıbrıs’a ulaştı. Üç hafta Baf ve Konstanti(n)a’da kalmıştı. Onun kaydına göre; Kıbrıs “Bizanslılar ve Araplar arasında” bir ada olarak tanımlanmaktadır.¹¹¹ Willibald’ın Kıbrıs hakkındaki iki muhtelif ifâdesi tarafların adadaki hâkimiyetini daha fazla gözler önüne sermektedir: “Kıbrıslılar, Grekler ve Sarazenler arasında yaşarlardı ve silâhsız idiler, ki Sarazenler ile Grekler arasında önemli bir barış ve antlaşma vardı. Burası büyük ve geniş bir regio idi.”¹¹² Ayrıca şu ibâre de zikredilmektedir: “Ve buradan yola çıkıp Kıbrıs Adası’na geldiler ki burası Greklerle Sarazenler arasında bulunur.”¹¹³

Bizanslı yazar Theophanes’in de imparatorluk tarafından adanın nasıl ve ne amaçlarla kullanıldığını izah eden birkaç kaydı bulunmaktadır. Sırasıyla bu kayıtları ele alırsak; 1 Eylül 770-31 Ağustos 771 tarihleri arasındaki hâdiseleri anlattığı nakillerinde müellif şu bilgileri zikretmektedir: “Aynı yıl öğretmenini taklit eden Lakhanodrakon, Thrakesian Themasi’ndeki her bir keşiş ve râhibeyi Efes’te topladı. Onları, Tzoukanisterin¹¹⁴ olarak bilinen ovaya getirdi ve onlara şöyle dedi: “İmparatora ve bize itâat etmek isteyen kim varsa beyaz giysiler giysin, aynı zamanda tam şu an bir eş alsın; böyle yapmak istemeyenler ise kör edilip Kıbrıs’a sürgüne gönderilecek.”¹¹⁵ Bizans’ın ülke içinde yaşadığı sorunlar esnâsında Kıbrıs’ın sürgün bölgesi olarak kullanıldığına müellif tarafından işâret edilmektedir. Ada, görünüşe göre imparatorun isyankâr keşişleri sürgüne gönderdiği yerlerden biriydi.

108 Kyrris, “The Nature”, 152. Jenkins (“Cyprus”, 1008) tarafından Kıbrıs’ın statüsü hakkında şu tanımlamayı yapmaktadır: “Hiç kimsenin toprağı.” Luca Zavagno (“Two hegemonies, one island: Cyprus as a “Middle Ground” between the Byzantines and the Arabs (650-850 A. D.)”, *Reti Medievali Rivista* 14/2 (2012), 1-31) isimli makalesinde adanın “hiç kimsenin toprağı” tanımlamasına uymadığını belirtmektedir. Çalışmasının genelinde varılan hüküm şudur: Arap ve Bizanslıların Kıbrıs’ta tamamen egemenlik tesis edememeleri farklı bölgesel ekonomilerin birbirlerine bağlanmasına sebep olmuştur. Bu durum karşısında geleneksel kanı olan Kıbrıs’ın Arap hücumları neticesinde “hiç kimsenin toprağı” olarak anılmasının reddine nelerin sebep olduğu izah edilmektedir. Nitekim yazara göre; güç savaşları adaya politik, ekonomik, kültürel zenginlikler katmakta ve bu yüzden Kıbrıs, Arap ve Bizanslılar için bir köprü vazifesi görmektedir. Bu köprü sayesinde Kıbrıs’ta oluşan kültürel, politik ve ekonomik yapıtaşları tanımlanmıştır. Bununla birlikte ada, her iki tarafın çöküş ve yükselişleri zamanında faaliyet ve hareket içinde bulunmuştur.

109 *Muslim Conduct of State*, (Lahore: 1977), 103-104.

110 Christides, *The Image*, 36.

111 *Itinera Hierosolymitana et Descriptiones Terrae Sanctae: Bellis Sacris Anteriora*, ed. Titus Tobler-Augustus Molinier, (Geneva: 1879), I:288. Krş. Hill, *A History of Cyprus*, I:291; Christides, *The Image*, 52.

112 *Itinera Hierosolymitana*, I:260. Krş. Kyrris, “The Nature”, 158.

113 *Itinera Hierosolymitana*, I:257.

114 Bu yer hakkında bkz. Theophanes, *Chronographia*, 614, dipnot 5.

115 Theophanes, *The Chronicle*, 132. Krş. Hill, *A History of Cyprus*, I:292; Jenkins, “Cyprus”, 1012.

1 Eylül 812-31 Ağustos 813 tarihleri arasındaki olayların anlatıldığı¹¹⁶ bir diğer kaydında Theophanes, Kıbrıs hakkında şu mâlûmatı aktarmaktadır: “*Aynı yıl Filistinli ve tüm Suriyeli Hıristiyan keşişler Arapların yaptıkları kötülüklerden kaçarak Kıbrıs’a ulaştılar. Genel anlamda kargaşa Suriye, Mısır, Afrika ve tüm imparatorluğu sarmıştı. Köylerde ve şehirlerde Tanrı’nın gazabına uğrayarak öldürülmüşler, soyulmuşlar, zinâyâ, ahlâksızlıklara karışmışlar ve de Tanrı’nın hoşuna gitmeyecek her şeyi yapmışlardı. Kutsal dirilişin saygıdeğer alanları kirletildi, kilise ve de manastırlar tahrip edildi. Bâzı insanlar şehit edildiler, diğerleri Kıbrıs’a gittiler ve buradan da Bizans’ın elindeki İstanbul’a geçtiler. İmparator [I.] Mihkail [Rangabe] [811-813] ve Patrik Nikephoros nâzik şekilde onları ağırladı. İmparator, her yoldan onlara yardım etti. Kente giren adamlara meşhur bir manastır verdi ve hâlâ Kıbrıs’ta bulunan keşişlere, dinî olmayan kişilere de altın gönderdi.*” Yazarın bu kaydı Hıristiyanlar (Bizanslılar) açısından Kıbrıs’ın bir geçiş noktası olarak kullanıldığını ve adanın tamâmen Müslümanlara âit olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Hârûnürreşîd’den sonra hilâfet makamına geçen Me’mûn (198-218/813-833), Kıbrıs’ın yöneticisiyle barış antlaşması/ateşkes yaptığında ondan adada bulunan Yunan kültürüne dâir kitapların kendisine gönderilmesini talep etti.¹¹⁷ Halifenin ne sebeple muâhede akdettiği îzah edilmemekle birlikte bu durum İslâm Hilâfeti ile Kıbrıs arasında yaşanan temasa ve kültürel münâsebetlere bir emsal oluşturmaktadır.

Bununla birlikte ifade etmekte fayda bulunmaktadır ki Yahudi Aziz Konstantin (ö. 886)¹¹⁸ iki ayrı topluluğun, yâni Bizanslılar ve Arapların Kıbrıs’ta yan yana ikamet ettiğini belirtmesinin yanında Antalya ve Silifke’den Kıbrıs Adası’na yapılan düzenli seferlerden de bahsetmektedir.¹¹⁹

904 yılındaki meşhur Selânik kentinin zaptında, Müslüman Arapların elde ettiği ganîmetlerle dönüş rotasında da yaşananları kaleme alan Ioannes Kaminiates şu bilgileri zikretmektedir: “*Denizde üst üste beşinci günümüzün ardından Kıbrıs Adası’ndaki Bağ’ta, barbarlar karaya çıkıp yakındaki bir kıyı şeridinde abdest alırlarken kısa bir mola verdik. Sonra tekrar denize açıldık.*”¹²⁰ Bu ifâdeler Müslüman Arapların donanmasının Kıbrıs Adası’na ihtiyaçlarını karşılamak için demir atabildiğini göstermesi bakımından dikkate şâyandır.

Konstantinopolis Patrikliği görevini yürüten I. Nicholas Mysticus’un (ö. 925), Dimnâna’nın 299 (911-912) senesinde Kıbrıs’a yaptığı çıkarma sonrasında Abbâsî Halifesi Muktedir-

116 Theophanes, *The Chronicle*, 176, 178. Krş. Hill, *A History of Cyprus*, I:293-294.

117 İbn Nübâte, *Serhu’l-‘Uyûn fi Şerh-i Risâle-i İbn Zeydûn*, nşr. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrâhim, (Kahire: 1964), 242.

118 Alexander Kazhdan, “Constantine the Jew”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, (New York-Oxford: Oxford University Press, 1991), 506-507.

119 *De S. Constantino*, ed. Hippolytus Delehaye ve Paulus Peeters, *Acta Sanctorum*, (Bruxellis: 1925), (Novembris) IV:635-636, 638-639. Krş. Christides, *The Image*, 52; Jenkins, “Cyprus”, 1011-1012.

120 Ioannes (John) Kaminiates, *The Capture of Thessaloniki*, İngilizce trc. David Frendo ve Athanasios Fotiou, (Perth: 2000), 129. Krş. Christides, *The Image*, 36, 72; Jenkins, “Cyprus”, 1011; Murat Öztürk, “Müslüman Arapların Selânik Kuşatması ve Zaptı (904)”, *İstanbul Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, ed. Murat Öztürk, 37 (2021): 37.

Billâh'a yazdığı risâlede şu ifâdeler kullanılmaktadır: “Kıbrıs Adası (Ey Sarazenlerin anlı sanlı Emîri), sulhâmeleri imzalanıp Kıbrıslılar hükm-ü âlînize harac-güzar olduğundan bu yana, akdedilen antlaşmaların temînati altında yaşamış, ceddinizden Sarazenlere hükümdar olan tek bir kişi bile ne aradaki mütârekeyi bozmuş ne de Kıbrıslılara bir zarar vermiştir; ve hatta zaman zaman zât-ı âlînizin makamına erişmiş kimseler babalarının karar kılıp yazılı olarak da tasdik ettiklerini şeref ve adâlet meşhumları mücibince gözetmek sûretiyle, hiçbir ihlâl mahâl vermeksizin ve atalarının kararına muhâlefet etmek şöyle dursun muhâlefete niyet dahi etmeksizin mütârekeyi muhâfaza ve idâme etmiştir. Ama şimdi ne demeli? Üzerinden ne kadar vakit geçip antlaşma ne kadar eskirse onu ihlâl etmeye de o kadar gönülsüz olunmalıydı olunmasına da her şey –ceddinizin aldığı kararlar, kendi elleriyle yazdıkları beratlar ve zamanın Sarazenlerinin Kıbrıslılara saygı ve îtibar göstererek akdettikleri ve sadâkat sözü verdikleri muâhedeler ile içtikleri antlar– ihlâl edilip ayaklar altında çiğnendi bir kere. Hâl böyleyken, bu musîbet onlara başka birinden gelse yardımlarına Sarazenlerin koşmasının îcap ettiği perişan Kıbrıslıların nasîbine sulh, muâhedeler ve içilen antlar yerine kılıçlar, savaşlar, katliamlar düştü. Zira şehir ve milletleri harac-güzarları yapmış tüm halklar arasında, bu harac-güzarlar kendi husûsî mesûliyetleri olduğu müddetçe, onlara saldırıp savaş açanlara karşı koymak ve onları saldırıdan korumak örf ve adâlet gereğidir. Ancak kanun tanımayanlar da dâhil tüm milletler arasında adâlet ilkesi olarak kabul gören bu umde, kanunları hiç çiğnemeyen Sarazenler tarafından lağvedilmiş olup neredeyse 300 sene evvel harac-güzarınız olmuş, açıkça bu harac-güzarlık durumunu hiçbir sûrette değiştirmemiş, Sarazenlere ödemesi gereken hiçbir vergiyi ya da vermesi gereken hiçbir hizmeti ihmâl yahut ihlâl etmemiş ve üzerine tek bir suç dahi isnat edilemeyecek bir ada, sırf Hıristiyanlıktan dönmüş [Dimnâna 'yı kastediyor] ve Sarazenlerin dînî için de kara bir leke olmuş birinin deliliği yüzünden harap ve metruk bir yer hâline gelmiştir.”¹²¹ Bu ibâreler bir patriğin Müslüman ve Hıristiyanların yüzyıllardır adada berâber yaşadıklarını ortaya koyan risâlesinden bâzı kısımlardır. Ayrıca I. Nicholas Mysticus'un bu kadar eski zamana dönerek referanslar verebilmesi adayla ilgili resmî dokümanlara ulaşmış olduğunu akıllara getirmektedir.

Kıbrıs'taki müşterek hâkimiyet konusunda Şark'taki müellifler de ilginç bilgiler nakletmektedirler. Bu bağlamda adadaki mevcut güç ve egemenlik hakkında verdikleri bilgileri değerlendirmek çalışmaya önemli katkılar sağlayacaktır.

Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948) *Kitâbü'l-Harâc* isimli eserinde şu mâlûmatı sunmaktadır: “Müslümanlar yıllık vergiden başka onların dost olmasını, Rumların onlar üzerine yürüdüğünü bildirmelerini şart koştular. Sonra defalarca antlaşmadaki şartları bozdular. Müslümanlar birçok kez onlarla savaştilar. Bu muhârebelerin ilki 33 (653) yılında oldu. Bâzıları ise 35 (655) yılında oldu derler. Sonra Abdülmelik devrinde Şam sâhillerine akın yaptılar. Abdülmelik aradaki sulhü bozmak istedi. Fakihlerden bir gruptan bu konuda fetvâ istedi. Çoğu onlara baskın yapmasını tavsiye ettiler. Şartlara en son muhâlefet etmeleri ise 301 (913-914) yılında oldu. Müslümanlar;

121 Nicholas I Patriarch of Constantinople Letters, 5, 7.

Şam ve Meyâne hududlarındaki denizlerde onlara gazâ yaptılar ve esirler aldılar. Kıbrıslılar, sonunda eski şartlara boyun eğdiler. Onlara akınlar nihâyete erdi. Zamanımıza kadar eski sulh şartlarıyla geldiler."¹²² Kudâme b. Ca'fer'in yukarıdaki kaydından, Dimnâna'dan sonra bir kez daha Kıbrıs üzerine sefere çıkıldığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan ada halkı, yazar tarafından mütemâdiyen isyankâr şekilde tavsif edilmiştir. Aynı yazar eserinin bir başka yerinde şu bilgileri aktarmaktadır: "*Şam ve Mısır muhârebe gemilerinden gazâ yapanların sayısı 80-100 arasındaydı. Bu gemilerin sefere çıkmasına karar verilince, Mısır ve Şam vâlilerine hazırlık yapma emri verilirdi. Bu gemilerin, yâni donanmanın kumandası Şam cephesi vâlisine âitti. Gemiler Kıbrıs Adası'nda toplanırdı. 100.000 dinar civârında olan gemilerin masrafı Mısır ile Şam hazînesinden karşılanırdı.*"¹²³ Görüldüğü üzere Kudâme b. Ca'fer, adadan yalnızca vergi alındığına değinmemiştir. Müellifin Kıbrıs'ın yapılan çıkarmalar veyâhut seferler için bir toplanma noktası olduğuna işâret etmesinin yanı sıra stratejik konumu hususunda da bir anlamda referans vermektedir. Onun gemi sayısına dâir verdiği bilgi, Theophanes'in Keramai Limanı'nda zikrettiği gemi adedinin aslında 1.000 olamayacağını göstermesi bakımından da önemlidir.

Yazarın verdiği bilgiye paralel olarak VI. Leo, *Taktika* isimli eserinde benzer ama muğlak mâlûmat sunmaktadır. Müellifin kaydına göre; [Bizans] amirallerinin Mısır, Suriye ve Kilikya filoları birleşmeden önce Kıbrıs sularından hücum etmeleri gerektiği belirtilir.¹²⁴ Kudâme b. Ca'fer'in te'lif ettikleriyle VI. Leo'nun aktardığı ifâdelerin birleşimi IV. (X.) yüzyılda hem Araplar hem Bizanslılar tarafından uygulanan sofistike denizcilik taktikleri net bir fikir vermektedir. Ayrıca böyle bir eylem, gelişmiş deniz askerî istihbâratının varlığına da işâret etmektedir.¹²⁵

Ortaçağ'ın meşhur coğrafyacılarından İstahrî (ö. 340/951-952'den sonra) *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik* isimli eserinde şu bilgileri nakletmektedir: "*Kıbrıs halkının tamamı Hristiyan'dır. Aralarında tek bir Müslüman yoktur. Büyüklükte ve bayındırlıkta Girit Adası gibidir. Arazisi gerçekten çok verimlidir. Bu adayı Muâviye sulh yoluyla ele geçirdi. Halkıyla sulh anlaşması imzaladı. Bu antlaşma Müslümanların bir muâhedediydi. Zira halkı Hristiyan Rumlardı.*"¹²⁶ İstahrî ada hakkında daha muhtasar bilgi vermekle birlikte Kıbrıs halkının demografik yapısıyla alâkalı kayıtları Müslümanların ne sebeple buraya seferler düzenlediğini ve antlaşmanın hangi nedenle devamlı sûrette bozulduğunu alenî bir şekilde görünür kılmaktadır. Bununla birlikte müellifin rivâyet ettiği bu bilgiler aynı dönemde yaşamış bir başka coğrafyacı olan İbn Havkal (ö. IV./X. asrın sonu) tarafından *Sûretü'l-Arz* isimli eserinde teyit edilememektedir. Nitekim mezkûr müellifin eserinde şu mâlûmat nakledilmektedir: "*Kıbrıs, Rumlar ile Müslümanların ortak mülküydü. Müslümanların kötü tasarrufları dolayısıyla Rumlar bu adayı aldılar. Eskiden*

122 Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, Türkçe trc. Ramazan Şeşen, (İstanbul: 2018), 39-40.

123 Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, 144, 157; Lewis, *Naval Power*, 156.

124 Leo VI, *The Taktika of Leo VI*, İngilizce trc. George T. Dennis, (Washington: 2010), s. 613, 212 numaralı başlık.

125 Christides, *The Image*, 37.

126 İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Türkçe trc. Murat Ağarı, *Ülkelerin Yolları*, (İstanbul: 2015), 77.

bu denizde Kıbrıs ve Girit Müslümanlara âit, değerli başka büyük adalar vardı ve bu cezîreleri düşman istilâ etti. Her ikisi faydası, geliri, ticâreti, gelip gideni çok adalardı. Her ikisinde bol asker, silâh, teçhizat vardı. Hıristiyanlar, bu adalar halkını te'dip etmeye, cezâlandırmaya karar verdiler. İkisini de ele geçirdiler. Kıbrıs'ın durumu Girit gibi değildi, halkının tamamı Müslümanların tarafını tutmuyordu. Yarısi Ruamlara, diğeri yarısi da Müslümanlara âitti. Müslümanların başında emîr (hâkim)¹²⁷ vardı. Etrafındaki Hıristiyanlara üstündüler, ada halkı ikiye ayrılmıştı.”¹²⁸ Zikredilen İslâm müellifleri arasında Kıbrıs'ın hem Bizanslılar hem de Müslümanlar tarafından idâre edildiği hususunda en net bilgiyi veren İbn Havkal'dır. Kayıtları açık olmakla birlikte Kıbrıs'ın yanında Girit'in önemine değinmesi ve iki adanın Bizans için sorun teşkil ettiğini imâ eden kayıtları Akdeniz'deki Müslüman üstünlüğünü göstermesi açısından önemlidir. Nitekim Bizans'ın yaptığı hazırlıklar neticesinde önce Girit, sonrasında ise Kıbrıs ele geçirildi. Adanın gelirinin ve ticâretinin çokluğu da aslında Kıbrıslıların müreffeh bir şekilde yaşadığının göstergesi olarak kabul edilebilir.

Makdisî (ö. 390/1000 civâr) ise *Ahsenü'l-tekasîm fî ma'rîfeti'l-ekalim* adlı yapıtında Kıbrıs hakkında şu bilgileri rivâyet etmektedir: “İşte burada kalabalık şehirler olmasının yanında oradan [Kıbrıs'tan] gelen mallar, kumaş ve bez gibi ürünler ile muhtelif mâmulât hasebiyle Müslümanlar için menfaat ve bolluk da vardır. [Kıbrıs] o zaman civardaki egemen güç hangisiyse onun tarafından yönetilir. ... Velid'in Emevî Câmii'nin inşâsı için İran, Hindistan, Batı Afrika ve İstanbul'dan mahâretli ustalar getirttiği ve bir de yedi yıl boyunca Suriye'den gelen gelirin harcadığı söylenir. Kıbrıs'tan ise 18 adet gemi yüküyle altın ve gümüş getirildi, malzemeler ve mozaikler konusunda Bizans İmparatoru'nun verdikleri de vardı.”¹²⁹ Makdisî hem adanın demografik yapısından hem de Kıbrıs'ın güçlü olan topluluk tarafından yönetildiğinden bahsetmektedir. Öte yandan yazar adanın ticârî ehemmiyetine de temas etmiştir.

Kıbrıs'ın, ticârî mânâda önemli bir pozisyonda ve geçiş noktasında bulunduğu âşikârdır. Nitekim İbn Havkal ile Makdisî'nin yine aynı yüzyılda yaşamış meşhur coğrafyacı Mes'ûdî'nin, Konstantinopolis'i ziyâret için Kıbrıs üzerinden seyahat ederek Bizans'ın başkentine giden bir Arap tâcirin ahvâlini aktarması bu durumu teyit eder niteliktedir.¹³⁰ Kıbrıs'ın mezkûr dönemde her iki taraf ile ticâret yaptığı yüksek bir ihtimâldir.

George Hill,¹³¹ “Kıbrıs VII. yüzyıldan X. yüzyıla kadar Müslümanların insafına kalmıştır ve de kesin olarak Bizans'ın bir parçası sayılamaz.” yorumunda bulunmasına rağmen adada Bizans'ın muhtelif sebeplerle faaliyetler yürütmüş olduğu kaynakların naklettiği bilgilerden anlaşılmaktadır.

127 Christides (*The Image*, 40) bu dönemde Kıbrıs'ın Bizans yönetimi hakkında epigrafik ve târihî kaynakların üçlü bir hizmette bulunduğunu ve en üstte büyük olasılıkla hâlâ Konstantinopolis tarafından tâyin edilen arkhonların olduğunu kaydetmektedir. Yazar verdiği örneklerle İbn Havkal'ın kaydının aksini iddia etmektedir. Bununla birlikte aynı müellif (*The Image*, 41) “hâkim” ibâresi hakkında ilginç bir teori sunar: “Büyük olasılıkla Baf'ın Araplar tarafından ele geçirilişi sırasında, hâkim unvanına ve daha sonra Baf'tan çekilip İslâm ülkesine dönen ya da adada kalan Araplarla ilgilenen yerel bir vâli işlevine sâhip bir Arap yetkili vardı.”

128 İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, Türkçe trc. Ramazan Şeşen, 10. Asırda İslâm Coğrafyası, (İstanbul: 2014), 156, 204.

129 Makdisî, *Ahsenü'l-tekasîm fî ma'rîfeti'l-ekalim*, (Kahire: 1991), 158, 184.

130 Mes'ûdî, *Mürücü'z-zehab*, IV:172 vd.

131 *A History of Cyprus*, I:259.

Tarafsız Kıbrıs Adası ve Tarsus kenti Suriye kıyıları için müdâfaa merkezleri idi; Girit, Mısır'ı muhâfaza eden bir üs pozisyonundaydı. 10 yıl içinde Doğu Müslümanlarının Girit, Kıbrıs, Tarsus, yâni bir anlamda Mısır ve Suriye kıyılarındaki deniz gücü önce Bizans amirali sonrasında da imparatoru olan II. Nikephoros Phokas (963-969) tarafından ortadan kaldırıldı. Kilikya ve Kıbrıs'ın işgali, imparatora Suriye yolunu açmıştı.

Bizanslılar, İhşîdileri (323-358/935-969) hezîmete uğratıp Kuzey Afrika'dan Mısır'a intikal eden Fâtımî Hilâfeti'yle (297-567/909-1171) olan mücâdelelerinde düşmanın denizcilik gücünü kıyılarına cephâne ulaştırmalarını engelleyerek kırmaya çalışıyorlardı. Kıbrıs, Tarsus ve Kuzey Suriye'nin –geçici– zaptı Bizans'a Mısır'a kereste ticâretini durdurma olanağı sağladığı gibi imparatorluk deniz gücüne Batı Akdeniz'den Yakın Doğu'ya giden rotaya, yâni Suriye ve Mısır arasındaki ticâret yollarında hâkimiyet tesis etme imkânı verdi.¹³²

Vassilios Christides, Kıbrıs'ın İslâm hilâfetine vergi veren bir ada olması münâsebetiyle yalnızca Emevî ve Abbâsilerin düzenleyebilecekleri saldırılara karşı güvenlik kazandığını belirtmektedir.¹³³ Halbuki bu durum harac-güzar olunan Bizans İmparatorluğu için de geçerliydi.

Netîce îtibâriyle kaynakların verdiği mâlûmat ışığında şu çıkarımlarda bulunmak mümkün görünmektedir: Muâviye gibi bölgesel bir güç olmaya niyetlenmiş zekî bir devlet adamının Kıbrıs Adası'na ilgi göstermesi elbette anlaşılabilir bir durumdur. Nitekim Muâviye'nin denizlere açılma isteği Hz. Ömer (13-24/634-644) ve kısmî olarak da Hz. Osmân'ın muhâlefetiyle karşılaşmasına rağmen ortaya koyduğu çabalar sonucunda Kıbrıs üzerine iki defa sefer tertip etmesi adaya verdiği ehemmiyeti ziyâdesiyle göstermektedir. Zîra burayı vergiye tâbi kılarak hem iktisâdî hem de siyâsî yönden İslâm devletine bağlamış olması da onun bu gayretlerinin haklılığını açıkça ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân döneminde gerçekleştirilen antlaşmadan 353 (965) yılına kadar geçen süre zarfında kaynakların sunduğu mâlûmattan yola çıkarak adanın iki farklı dine mensup ülke arasında müşterek bir konumda bulunduğu ifâde edilebilir. Bölgenin ne Bizans ne de İslâm Hilâfeti tarafından etkin bir şekilde kontrol altına alınabildiği, her iki tarafın çıkarları, gereksinimleri çerçevesinde Kıbrıs'tan istifade ettikleri ve bu durumun her iki ülke için haraç kazanmak açısından değerlendirildiğini ifâde etmek mümkündür.

I. Basileios'un istilâ ettiği yedi sene hâriç, 648-965 yılları arasında her iki tarafa da harac-güzar bir ada olan Kıbrıs hem Bizanslılar hem de Müslüman Araplar tarafından donanma üssü olarak kullanılmıştır. Genel olarak söz konusu dönemde Kıbrıs'ta her iki güç tarafından tam bir üstünlüğün sağlanamadığı görüldüğü gibi, kaynaklar adanın Bizans İmparatorluğu ve İslâm Hilâfeti tarafından müşterek bir şekilde kullanıldığına tanıklık etmektedirler. Nitekim Yahyâ b. Saîd el-Antâkî'nin kaydından açıkça anlaşıldığına göre, Kıbrıs halkı 353 (965) senesinde Bizans tarafından ele geçirilene kadar iki tarafa da hizmet eder vaziyettedir. Görünen o ki

132 Lewis, *Naval Power*, 189-190.

133 Christides, *The Image*, 33.

Kıbrıs, hem Müslümanlar hem de Bizans için kendi amaçlarını gerçekleştirme bağlamında sıçrama noktası olarak kullanılan bir ada olmuştur.

Adanın kaybedilmesi esnâsında her ne kadar İhşîdiler bir kurtarma teşebbüsünde bulunmuşlarsa da emellerini gerçekleştirme hususunda muvaffak olamamışlardır. Hilâfet merkezinin Akdeniz’den uzakta bulunması ve Mısır’ı ele geçiren Şii Fâtımîlerin Yakın Doğu’daki varlığı ise Abbâsîlerin Kıbrıs Adası’na hızlıca bir sefer gerçekleştirmelerine mâni olmuş görünmektedir. Belirtmekte fayda bulunmaktadır ki daha sonraki devirlerde Kıbrıs’ta bir daha hâkimiyet tesis etmeyi denemeyen Müslümanlar yakın olmalarına rağmen Memlûkler zamanına kadar adadan uzak durmuşlardır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- el-Adevî, İbrahim A. “Neş’etü esâtîli’-d-düveli’l-‘Arabiyye fî şarki’l-Bahri’l-Mütavassıt”. *el-Mecelle* 19 (1958): 37-44.
- Agapius. *Kitab al-Unvan-Histoire Universelle*. Fransızca trc. Alexandre Vasiliev. II. Kısım. *Patrologia Orientalis*. VIII. Paris: 1912.
- Aycan, İ. “Ebü’l-A‘ver”. *DİA*. X: 295. İstanbul: TDV, 1994.
- Aydın, H. “Bizans Kaynağı Theophanes Confessor’un Kroniğinde Türkler: 284-813 (Açıklama, İnceleme, Değerlendirme)”. Yüksek Lisans tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Belâzürî. *Fütûhu’l-Büldân-Ülkelerin Fetihleri*. Türkçe trc. Mustafa Fayda. İstanbul: 2013.
- Beihammer, A. D. “Zypern und die Byzantinisch-Arabische Seepolitik vom 8. bis zum Beginn des 10. Jahrhunderts”. *Aspects of Arab Seafaring: An Attempt to Fill in The Gaps of Maritime History*. ed. Yacoub Yousef al-Hijji ve Vassilios Christides, içinde 41-62. Atina: 2002.
- Beihammer, A. D. “The First Naval Campaign of the Arabs against Cyprus (649, 653): A Reexamination of the Oriental Source Material”. *Graeco-Arabica IX-X*. (2004): 47-68.
- Brooks, E. W. “The relations between the empire and Egypt from a new Arabic Source”, *Byzantine Zeitschrift* 22/2. (1913): 381-391.
- Brooks, E. W. “The Struggle With the Saracens (717-867)”. *The Cambridge Medieval History*. IV. içinde 119-138. New York: 1923.
- Christides, V. *The Image of Cyprus in the Arabic Sources*. Nicosia: 2006.
- Christides, V. “The Coastal Towns of Bilâd al-Shâm at the Time of the Râshidûn (632-661). Defence and Trade”. *Epeteris tou Kentrou Epistemonikon Ereunon 13-16 (1984-1987)*. Atina: 1988, 49-62.
- Christides, V. “Arab-Byzantine Struggle in the Sea: Naval Tactics (7th-11th Centuries A. D.): Theory and Practice”.

- Aspects of Arab Seafaring: An Attempt to Fill in the Gaps of Maritime History*. ed. Yacoub Yousef al-Hijji ve Vassilios Christides, içinde 87-103. Atina: 2002.
- Christides, V. “The Second Arab Siege of Constantinople (717-718?): Logistics and Naval Power”. *Bibel, Byzanz und Christlicher Orient*. ed. D. Bumazhnov, E. Grypeou vd., içinde 511-535. Leuven: Peeters, 2011.
- Christides, V. “Navies, Islamic”. *Dictionary of the Middle Ages*. IX: 73-78. New York: 1989.
- Clot, André. *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*. Türkçe trc. Nedim Demirtaş. İstanbul: 2007.
- Constantine the Jew. *De S. Constantino*. ed. Hippolytus Delehaye ve Paulus Peeters. *Acta Sanctorum*. (Novembris) IV, Bruxellis: 1925.
- Constantine Porphyrogenitus. *De Administrando Imperio*. İngilizce trc. R. J. H. Jenkins. Washington: 1967.
- Constantinos Porphyrogenetos. *De Thematibus*. ed. A. Pertusi. Citta del Vaticano: 1952.
- Constantinos Porphyrogenitus. *De Ceremoniis*. İngilizce trc. Ann Moffatt-Maxeme Tall. *The Book of Ceremonies*. Leiden: Brill, 2012.
- Demirkent, Işın. “Bizans”. *DİA*. VI: 230-244. İstanbul: TDV, 1996.
- Demirkent, Işın. “Kıbrıs (Tarih)”. *DİA*. XXV: 371-374. İstanbul: TDV, 2002.
- Dikigoropoulos, A. I. “Cyprus ‘betwixt Greeks and Saracens’ A.D. 647-965”. Doktora tezi. Oxford University, 1961.
- Dionysius of Tel-Mahré. *The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles*. İngilizce trc. Andrew Palmer. Liverpool: 1993.
- Dolley, R. H. “A Forgotten Byzantine Conquest of Kypros”, *Bulletin de l’Academie Royale de Belgique. Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politiques (5th Series) XXXIV* (1948): 209-224.
- Ebü'l-Ferec. *Abû'l Farac Tarihi*. Türkçe trc. Ömer Rıza Doğrul. I. Ankara: 1945.
- Ebü'l-Fidâ. *el-Muhtasar fî târihi'l-beşer*. nşr. Muhammed Zeynuhum 'Azab vd. I-II. Kahire: t.y.
- Ebü'l-Kâsım ibn Abdülhakem. *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*. nşr. Abdülmü' nim Âmir. Kahire: t.y.
- Elijah Bar Shinajah (İngilizce Elias of Nisibis). *La Chronographie d'Élie Bar-Şinaya*. Fransızca trc. Louis-Joseph Delaporte. Paris: 1910.
- Elmakias, A. *The Naval Commanders of Early Islam*. İngilizce trc. Limor Yungman. Gorgios Press: 2018.
- Eutychius Patriarchae Alexandrini. *Annales*. Latince trc. Pococke. CXI. Patrologia Graeca, Paris: 1863.
- Fahmy, 'A. M. *Muslim Sea-Power in the Eastern Mediterranean from the Seventh to the Tenth Century A.D. (Studies in Naval Organisation)*. London: 1950.
- Fayda, M. “Cerâcime”. *DİA*. VII: 389-390. İstanbul: TDV, 1993.
- Geçer, Alper. “Theophanes Confessor'un Kronik'inde İslam Sonrası Dönemde Araplar (M.S. 602-813)”. Yüksek Lisans tezi. Bilecek Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Gregoire, H. “Saint Demetrianos, évêque de Chytri (île de Chypre)”. *Byzantinische Zeitschrift XVI* (1907): 204-240.
- Groot, A. H. De. “Kıbrıs”. *EF*. V: 301-309. Leiden: Brill, 1986.
- Gürsoy, C. R. “Kıbrıs”. *DİA*. XXV: 370-371. Ankara: TDV, 2002.
- Hamîdullah, Muhammed. *Muslim Conduct of State*. Lahore: 1977.
- Hill, George. *A History of Cyprus*. I. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Hourani, G. F. *Arab Seafaring*. Princeton: 1995.

Ioannes (John) Kaminiates. *The Capture of Thessaloniki*. İngilizce trc. David Frendo ve Athanasios Fotiou. Perth: 2000.

Itinera Hierosolymitana et Descriptiones Terrae Sanctae: Bellis Sacris Anteriora. ed. Titus Tobler-Augustus Molinier. I. Geneva: 1879.

İbn Asâkir. *Târîhu medineti Dimaşk*, nşr. Muhibbüddin Ebî Saïd Ömer b. Garâme el-Amrevî. XXVI. Beyrut: 1995.

İbn A'sem el-Kûfî. *Kitâbü'l-Fütûh*. nşr. 'Ali Şîrî. II. Beyrut: 1411.

İbn Haldûn. *Mukaddime*. Türkçe trc. Süleyman Uludağ. I. İstanbul: 2005.

İbn Havkal. *Sûretü'l-Arz*. Türkçe trc. Ramazan Şeşen. 10. *Asırda İslâm Coğrafyası*. İstanbul: 2014.

İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Türkçe trc. Mehmet Keskin. VII, X. İstanbul: 1994.

İbn Nübâte. *Serhu'l-'Uyûn fi Şerh-i Risâle-i İbn Zeydûn*. nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. Kahire: 1964.

İbn Rüşd. *el-Beyân ve't-Tahsil*. nşr. Muhammed el-Arâyişî ve Ahmed el-Hebâbî. XVII. Beyrut: 1988.

İbn Tağrîberdî. *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kahire*. nşr. Heyet. I-II. Kahire: t. y.

İbnü'l-Esîr. *İslâm Tarihi İbnü'l-Esîr el-Kâmil fi't-târih Tercümesi*. Türkçe trc. Beşir Eryarsoy. II. İstanbul: 1986.

İbnü'l-Esîr. *İslâm Tarihi İbnü'l-Esîr el-Kâmil fi't-târih Tercümesi*. Türkçe trc. Ahmet Ağrakça. III. İstanbul: 1986.

İbnü'l-Esîr. *İslâm Tarihi İbnü'l-Esîr el-Kâmil fi't-târih Tercümesi*. Türkçe trc. Yunus Apaydın. V. İstanbul: 1986.

İbnü'l-Esîr. *İslâm Tarihi İbnü'l-Esîr el-Kâmil fi't-târih Tercümesi*. Türkçe trc. Abdullah Köşe. VI. İstanbul: 1986.

İstahrî. *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*. Türkçe trc. Murat Ağarî. *Ülkelerin Yolları*. İstanbul: 2015.

Jenkins, R. J. H. "The Mission of St. Demetrianus of Cyprus to Bagdad". *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Century*. içinde 367-275. London: 1970.

Jenkins, R. J. H. "A Note on the "Letter to The Emir" of Nicholas Mysticus". *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Century*. içinde 399-401. London: 1970.

Jenkins, R. J. H. "Cyprus between Byzantium and Islam A. D. 685-965". *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Century*. içinde 1006-1014. London: 1970.

John Skylitzes. *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*. İngilizce trc. John Wortley. Cambridge: 2010.

Kazhdan, Alexander. "Constantine the Jew". *The Oxford Dictionary of Byzantium*. I:506-507. New York-Oxford: Oxford University Press, 1991.

Khalilieh, H. S. *Islamic Maritime Law-An Introduction*. Leiden: Brill, 1998.

Kılıç, Ü. "Yezid b. Muaviye". Doktora tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

el-Kindî. *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*. nşr. R. Guest. Kahire: t. y.

Koçhan, N. "Kyzikos, Hellespontus'ta Bir Eyalet Merkezi". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi 31* (2013): 69-91.

Koçuk, İ. "İznik Bizans Devleti Tarihi Kuruluş Devri (1204-1214)". Yüksek Lisans tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Kudâme b. Ca'fer. *Kitâbü'l-Harâc*. Türkçe trc. Ramazan Şeşen. İstanbul: 2018.

Kyrris, Costas P. "The Nature of the Arab-Byzantine Relation in Cyprus from the Middle of the 7th to the Middle of the 10th Century A. D.". *Graeco-Arabicas III*, (1984): 149-175.

Leo VI. *The Taktika of Leo VI*. İngilizce trc. George T. Dennis. Washington: 2010.

- Lewis, Archibald R. *Naval Power and Trade in the Mediterranean A. D. 500-1100*. Princeton-New Jersey: 1951.
- Lewis, Archibald R. ve Timothy J. Runyan. *European Naval and Maritime History, 300-1500*. Bloomington: 1990.
- Lewis, Archibald R. "Byzantine and Moslem Shipping in the Mediterranean, 500-1250". *The American Neptune* 47 (1987): 157-167.
- Makdisî. *Ahsenü't-tekasîm fî ma'rifeti'l-ekalîm*. Kahire: 1991.
- Makrîzî. *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fî) zikri'l-hutat ve'l-âsâr*. nşr. Muhammed Zeynühum ve Mediha eş-Şarkâvî. I. Kahire: 1998.
- Mazzaoui, M. M. "The Conquest of Alexandria according to the Early Arab Historians: A Critical Appraisal". *Graeco-Arabica V* (1993): 167-175.
- Mes'ûdî. *Mürûcû'z-zehab ve me'âdinü'l-cevher (fî tühafi'l-eşrâf mine'l-mülûk ve ehli'd-dirâyât)*. nşr. Kemâl Hasan Mer'î. IV. Beyrut: 2005.
- Metcalf, D. M. *Byzantine Cyprus 491-1191*. Nicosia: 2009.
- Nicholas I Patriarch of Constantinople Letters*. İngilizce trc. R. J. H. Jenkins ve L. G. Westerink. Washington: 1973.
- Nikephoros Patriarch of Constantinople. *Short History*. Metin-Tercüme-Açıklamalar Cyril Mango. Washington: 1990.
- Nüveyrî. *Nihâyetü'l-ereb fî fûnüni'l-edeb*. nşr. Necib Mustafa Fevvaz-Hikmet Kışlı Fevvaz. XIX, XXI. Beyrut: 2004.
- Odetallah, R. K. "The Two Arab Conquests of Alexandria (22/642 and 25/645)". *Treasures of Arab-Byzantion Navigation*. içinde 108-114. Atina: 2004.
- Ostrogorsky, G. *Bizans Devleti Tarihi*. Türkçe trc. Fikret Işıltan. Ankara: 1999.
- Özkaya, H. "Kıbrıs'ta Hâkimiyet Mücadelesi (648-1571)". Yüksek Lisans tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2015.
- Öztürk, M. "Fâtımîler'in Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti". Doktora tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Öztürk, M. "Bar Hebraeus'un Kronografyası'nda Denizler Bahsi (Akdeniz-Kızıldeniz-Basra Körfezi-Karadeniz)", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 14/2. (2019): 605-622.
- Öztürk, M. "«İhtiyat mı? Korku mu?» Hz. Ömer'in (13-23/634-644) Deniz ve Denizciliğe Bakışı". *Tarih Dergisi* 72. (2020): 21-43.
- Öztürk, M. "Hz. Osmân Dönemi (23-35/644-656) Denizcilik Faaliyetleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. 18 (2021): 195-230.
- Öztürk, M. "Müslüman Arapların Selânik Kuşatması ve Zaptı (904)", *İstanbul Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. ed. Murat Öztürk. 37 (2021): 17-44.
- Öztürk, M. "Emevîler (41-132/661-750) Döneminden 353 (965) Yılına Kadar İslâm Donanmasının Kıbrıs'a Düzenlediği Seferler ve Adadaki Müşterek Hâkimiyete Dâir Bâzı Tespitler". ed. Zeki AKÇAM. *Fethinin 450. Yılında Kıbrıs Adası*. içinde 17-46. İstanbul: 2022.
- Paulus Diaconus. *Historia Miscella*. ed. J. P. Migne. kısım I, *Patrologia Latina*, XCV.
- Pirenne, H. *Ortaçağ Kentleri*. Türkçe trc. Şadan Karadeniz. İstanbul: 2000.
- Pirenne, H. *Hz. Muhammed ve Charlemagne*. Türkçe trc. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: 2006.

- Planhol, X. D. "Islam and the Sea, The Causes of a Failure". *Interpreting Islam*. ed. Hastings Donnan, içinde 130-149. London: 2002.
- Pryor, J. H. ve Elizabeth M. Jeffreys. *The Age of ΔΡΟΜΩΝ, The Byzantine Navy ca 500-1204*. Leiden: Brill, 2006.
- Runciman, S. "Deniz Kuvvetinin Ortaçağ Tarihindeki Rolü". *III. Türk Tarih Kongresi (Ankara 15-20 Kasım 1943)*. içinde 156-164. Ankara: 1948.
- Rûsan, M. A. "Neş'etü tatavvuri'l-ustûli'l-İslâmî fi zamâni Halife Osmân b. Affân", *Mecelletü Mişkât li'l-'Ulûmi'l-İçtimaiyye ve'l-İnsaniyye 2/1*. (2015): 57-86.
- Sâlim, A. *Târîhu'l-Bahriyyeti'l-İslâmîyye fi Mısr ve'ş-Şâm*. Beyrut: 1981.
- Sebeos. *The Armenian History Attributed to Sebeos*. İngilizce trc. ve notlar, R. W. Thomson. tarihî hadiselerle ilgili yorumlar, James Howard-Johnston. Liverpool: 1999.
- Süryânî Mihail. *Chronique de Michel le Syrien-Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)*. Fransızca trc. J. B. Chabot. II. Paris: 1901.
- Şahin, Seyhun. "VI. ve VII. Yüzyıllarda Kıbrıs". Yüksek Lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Wiet, G. *L'Egypte Arabe*. Paris: 1937.
- Wolff, Robert Lee. "Romania: The Latin Empire of Constantinople". *Speculum XXIII-I*. (1948): 1-34.
- Taberî. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*. nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. IV, VI, VII, VIII. Kahire: t. y.
- Theophanes Confessor. *The Chronicle of Theophanes, An English Translation of Anni Mundi 6095-6305 (A. D. 602-813)*. İngilizce trc. Harry Turtledove. Philadelphia: 1982.
- Theophanes Confessor. *Chronographia*. İngilizce trc. Cyril Mango-Roger Scott. Oxford: 1997.
- Umar, Bilge. *Türkiye'de Tarihsel Adlar*. İstanbul: 1993.
- Thompson, Ambler. *Guide for the Use of the International System of Units (SI)*. Gaithersburg: 2008.
- Yahyâ b. Saîd el-Antâkî. *Târîhu'l-Antâkî*. nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Trablus: 1990.
- Ya'kübî. *Târîhu'l-Ya'kübî*. nşr. Muhammed Sâdık Bahrülulum. II. Necef: 1964.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-büldân*. nşr. Heyet. III. Beyrut: 1977.
- Zavagno, Luca. "Two hegemonies, one island: Cyprus as a "Middle Ground" between the Byzantines and the Arabs (650-850 A. D.)". *Reti Medievali Rivista 14/2*. (2012): 1-31.